

*Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti*

Fakültə: SABAH qrupları

İxtisas: İqtisadiyyat

BURAXILIŞ İŞİ

Mövzu: Azərbaycan sənayesinin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi yolları

Kurs: IV

Qrup: S2_İQT1

Tələbə: Məhvi Billurə Məhyar

Elmi rəhbər: Rzayev Rafael

Bakı 2018

Mündəricat

Giriş

Fəsil 1.Sənayenin rəqabət qabiliyyətinin nəzəri və metodoloji əsasları

1.1. Sənayenin rəqabət qabiliyyətinin mahiyyəti

1.2. Sənayenin rəqabət qabiliyyətinə təsir edən amillər

Fəsil 2. Azərbaycanca sənayenin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinin əsas istiqamətləri

2.1. Ölkə sənayesinin texniki-iqtisadi səviyyəsinin yüksəldilməsi

2.2. Sənayenin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsində dövlətin rolu

Nəticə

Ədəbiyyat

Giriş

Mövzunun aktuallığı – Bazar münasibətlərinə keçid həm milli iqtisadiyyatda, həm də cəmiyyət həyatının bir çox tərəflərinə təsir göstərməklə, mühüm dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Bu şəraitdə ölkədə iqtisadi subyektlərin fəaliyyət qaydaları və inkişafın idarə olunması və tənzimlənməsi mexanizmi dəyişmişdir. Keçid dövrünün ilk vaxtlarında milli iqtisadiyyatda ciddi dərəcədə geriləmələrin olması onun rəqabət qabiliyyətinin artırılması sahəsində əsaslı tədbirlər təşkil etmək imkanlarını azaltmışdır.

Son illərdə Azərbaycanda neft strategiyasının uğurla həyata keçirilməsi yüksək iqtisadi artımı təmin etmişdir. Bu artım daha çox neft amili hesabına təmin olduğuna görə, onun keyfiyyəti və stabilliyi yüksək deyildir. Bu səbəbdən, ölkədə qeyri-neft sektorunun rəqabət qabiliyyətinin səviyyəsinin yüksəldilməsi və onun rəqabət üstünlüklərini formalaşdıran amillərin araşdırılıb üzə çıxarılmasının mühüm əhəmiyyəti vardır.

İstənilən ölkənin stabil iqtisadi inkişafının təmin edilməsində sənayenin inkişaf səviyyəsi mühüm rol oynayır. Çünki sənayenin inkişafı cəmiyyətin bir sıra bir biri ilə bağlı olan tərəflərinin inkişafını tələb edir. Bu tərəflərin inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq ölkədəki sənayenin rəqabət qabiliyyəti formalaşır.

Məhz bu səbəblərdən, sənayenin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi yollarının araşdırılması, təklif və tövsiyələrin hazırlanması ölkə iqtisadiyyatının inkişafının müasir mərhələsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqatın məqsədi – Azərbaycanda sənayenin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi yollarını müəyyənləşdirilmək və bu istiqamətdə nəzəri və praktiki əhəmiyyətə malik olan, habelə elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr hazırlamaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın obyekti - Azərbaycanda sənayenin rəqabət qabiliyyətliliyi.

Tədqiqatın predmeti - Azərbaycanda sənayenin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinə müxtəlif amillərin təsiri.

Tədqiqatın vəzifələri - qarşıya qoyulan məqsədlə şərtlənir. Bu vəzifələr aşağıdakı kimi müəyyən olunmuşdur:

- sənayenin rəqabət qabiliyyətinin mahiyyətinin açıq şəkildə öyrənilməsi və onu formalaşdıran amillərin müəyyən olunması;

- sənayenin texniki-iqtisadi səviyyəsinin yüksəldilməsi yollarının müəyyən olunması;

- sənayenin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsində dövlətin rolunun aşkar olunması;

- sənayenin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi üçün təklif və tövsiyələrin hazırlanıb işlənməsi.

Tədqiqatda informasiya mənbəyi kimi yerli və xarici alimlərin əsərləri, mövzuya aid məqalələr, dövlət orqanlarının və beynəlxalq iqtisadi təşkilatların rəsmi saytları, statistik bülletenlərdən istifadə olunmuşdur.

Fəsil 1.Sənayenin rəqabət qabiliyyətini təmin edən nəzəri və metodoloji əsasların təhlili

1.1. Sənayenin rəqabət qabiliyyətinin mahiyyəti

İqtisadi inkişafın bazar mexanizmi bir sıra iqtisadi üsürlərin qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyəti ilə şərtlənir. Bu üsürlərdən biri də rəqabətdir. Rəqabət bazarın təbiətinə daxilən xas olan bir ünsür olub, bazar iqtisadiyyatını inkişaf etdirən başlıca amillərdən biri kimi çıxış edir [1,s.221].

Dünyada rəqabət anlayışına vahid yanaşma olmasa da, iqtisadçı alimlər rəqabəti cəmiyyətin inkişafının, həyat səviyyəsinin və məhsulların keyfiyyətinin yüksəldilməsinin hərəkətverici qüvvəsi kimi qəbul edirlər. Rəqabət anlayışının bir sıra tərifləri mövcuddur.

M.Porter rəqabəti yeni mallar, yeni marketinq üsulları, yeni istehsal prosesləri və yeni bazar segmentləri yaradan dinamik inkişaf prosesi kimi ifadə edir. Avstriya iqtisadçısı F.Hayek isə insanların bilik əldə etməsinə və ötürməsinə imkan verən prosesi rəqabət adlandırır.

Rəqabət ən ümumi mənada iqtisadi cəhətdən təcrid olunmuş subyektlərin şəxsi maraqları uğrunda bir-biriləri ilə olan qarşılıqlı əlaqəsi kimi basə düşülür. Fəlsəfi nöqteyi-nəzərdən rəqabət daha yaxşı şərtlər üçün olan mübarizə, iqtisadi kontekstdə isə rəqabət həm mübarizə, həm də əməkdaşlıq kimi qəbul edilir.

Rəqabətin iqtisadi mahiyyətini izah edərkən əsasən üç yanaşmadan istifadə olunur:

- ✓ davranış
- ✓ struktur
- ✓ funksional

Davranış yanaşma. Tarixi inkişaf yolunda rəqabətin iqtisadi yöndən izahında davranış yanaşması ilk yanaşma hesab olunur və Adam Smit bunu “Satıcıların məhsullarını satmaq üçün daha əlverişli şərtlər uğrunda göstərdikləri ədalətli rəqabət prosesi” olaraq ifadə edirdi. Bir çox neoklassik nəzəriyyələrdə isə davranış yanaşması çərçivəsində rəqabət məhdud iqtisadi resurslar üstündə aparılan mübarizə kimi dəyərləndirilirdi. Amerikalı iqtisadçı P. Haynın fikrincə, rəqabət

məhdud resursların əldə olunması üçün zəruri olan kriteriyaların ən yaxşı tərzdə ödənilməsi prosesidir.

Struktur yanaşma. Struktur yanaşmasında isə bazarın tipi və mövcud bazar mexanizmində hökmran olan şərtlər vaciblik ərz edir: “Rəqabət bazarda mövcud olan çoxsaylı alıcı və satıcıların bazara sərbəst şəkildə daxil olmaq və tərk etmək imkanlarını təqdim edən şərtlər məcmuəsidir”.

Funksional yanaşma. Funksional yanaşma rəqabət anlayışını onun iqtisadiyyatda olan rolu baxımından öyrənir. Başqa sözlə, müvafiq bazar tipindən və xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, bazarda mövcud rəqabətin statusu onun həmin iqtisadiyyatdakı iqtisadi məzmununu əhatə edir.

Rəqabət öz iqtisadi məzmununu bir neçə müstəvidə göstərir. **Təkmil rəqabət** – bazarda çoxlu sayda satıcıların və alıcıların mövcud olduğu elə bir rəqabət formasıdır ki, onlar bazar strukturunun dəyişilməsinə heç bir təsir göstərə bilmirlər və öz məhsullarını artıq formalaşmış qiymətə satmaga məcburdurlar və təklifin miqdarını dəyişərək qiymətə təsir etmələri mümkün deyil. Təkmil rəqabətin hakim olduğu bazarda elə bir iqtisadi mühit vardır ki, istehsalçılar maksimal istehsal effektivliyinə və buraxılan məhsul çeşidinin yenilənməsinə və zənginləşməsinə aid bir çox imkanlara sahibdirlər. Təkmil rəqabətin təmin edilməsi üçün məhsulun qiymət və keyfiyyət homogenliyi və bazar iştirakçılarının daxil olan əmtəələr haqda eyni dərəcədə məlumatlandırılması kimi şərtlərin mövcudluğu mütləqdir. Əgər zəruri şərtlərdən heç olmasa biri əskik olarsa, o zaman biz artıq qeyri-təkmil rəqabətdən bəhs etmiş olarıq. **Qeyri-təkmil rəqabət** bazar rəqabətinin elə bir formasıdır ki, bu cür rəqabətin mövcud olduğu bazarlarda eynicinsli əmtəənin bir neçə deyil, çox az miqdarda, bəzən isə bir istehsalçısı olur. Digər iştirakçıların zəruri informasiyaya çıxışı olmur və ya məhdud olur. Bazara giriş və çıxış bir çox süni əngəllərlə əhatə olunduğuna görə bu tip bazara sərbəst daxil olmaq və çıxmaq olduqca çətinidir. Qiymət balansı mövcud deyil. Əgər çox az sayda iştirakçı varsa, onların gələcəkdə inhisarçı olmaq şansı çoxdur.

İstehsalın miqdarını və əmtəə və xidmətin qiymətini özü müstəqil surətdə müəyyənləşdirən inhisarçıdan fərqli olaraq real həyatda daha çox oliqopol bazar

tipinə və uyğun olaraq da onda hakim olan qeyri-təkmil rəqabət tipinə rast gəlinir. *Oliqopol* bazar elə bazar növüdür ki, bazarda az miqdarda satıcılar var və süni baryerlər olduğundan bazara daxil olmalar çətindir. Belə bazar tipində müvafiq olaraq hər bir iştirakçı öz rəqibinin davranışlarını mütləq şəkildə nəzərə alır. Bir çox halda mənfəətin makzimalaşdırılması məqsədi ilə satıcılar birləşib vahid təşkilat adından çıxış edirlər. Bu tip bazarlarda qiymət iri iştirakçılar arasında rəqabət əsasında müəyyən olunur.

Rəqabət yeni bazarların tapılması və sahibkarlığın inkişafının ən əsas stimulu verici qüvvəsi olduğundan iqtisadiyyatda istehsalın modernləşməsi, məşgullüğün təmin olunması, xarici bazarlarda əlverişli mövqelərin tapılması və əldə olunması kimi məsələlərdə dövlətin bir çox prioritet problemlərinin həllində yaxından iştirak etdiyinə görə, dövlət də öz növbəsində özəl sektorun inkişafına və genişlənməsinə maksimum dərəcədə şərait yaratmalıdır. Məhz bu kontekstdə cari və perspektiv rəqabət qabiliyyəti anlayışlarından bəhs etmək zəruridir. Belə ki, cari rəqabət qabiliyyəti hər hansı bir müəssisənin və ya ümumilikdə iqtisadiyyatın bir il, rüb yaxud da ay ərzində keyfiyyət və kəmiyyət baxımından digər istehsalçılarla rəqabət etmək qabiliyyətini xarakterizə edir. Perspektiv rəqabət qabiliyyəti isə təqribən yaxın beş il ərzində xarici bazarlarda hər hansısa müəssisənin, yaxud da ümumilikdə iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin saxlanması və ya artırılması perspektivini ifadə edir. Cari və perspektiv rəqabətin artırılması dövlətin strateji məqsədləri arasında yer almalıdır. Bu istiqamətdə bir neçə prosesi əhatə edən islahatların və optimallaşdırıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir. Bu tədbirlərə dövlətin inzibati, hüquq və vergi, təhsil sisteminin, innovasiya infrastrukturunun, maliyyə bazarlarının yaxşılaşdırılması və ədalətli resurs bölgüsünün icrası kimi vacib tədbirlər aiddir.

Rəqabət anlayışının mahiyyətinə əsaslanan digər vacib anlayış rəqabətqabiliyyətlilikdir. İqtisadi nəzəriyyədə rəqabət qabiliyyətinin vahid dəyərləndirmə metoduna və yanaşmasına əsaslanan tərifi yoxdur. Ümumi olaraq isə rəqabət qabiliyyəti əmtəələr və xidmətlər bazarında rəqabət etmək proseslərini əhatə edən davranışları ifadə edir. İqtisadi əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı

tərəfindən təqdim olunan tərifdə rəqabətqabiliyyətlilik, firmaların, sahələrin, regionların və millətlərin beynəlxalq rəqabətə açıq qalmaq şərti ilə nisbi olaraq yüksək gəlir səviyyəsi və əmək haqqı təmin etmək üsul və vasitələrdən ibarət olduğu vurğulanır. M.Porterə görə isə rəqabətqabiliyyətlilik əmtəə, xidmətlər və ya bazar subyektlərinin bazarda mövcud olan analoji əmtəə, xidmət və bazar subyektləri ilə bərabər səviyyədə rəqabət aparmaq xüsusiyyətləridir. M.Helvanovskiye görə isə rəqabət qabiliyyətlilik müvafiq subyekt üçün iqtisadi yarışda üstünlük yaradan xüsusiyyətlərdir.

Bir çox iqtisadi təhlillərdə rəqabətli və rəqabətqabiliyyətlilik anlayışlarını bir-biri ilə qarışıq salırlar ki, bu da təhlillərin obyektivliyinə təsir göstərir. Termin olaraq “rəqabətli” terminini əsasən bazar, sahə, fəaliyyət sahəsi və əmtəələrə aid edilir. “Rəqabətqabiliyyətlilik” isə termin olaraq əsasən müəssisələrə, məhsullara və personala aid edilir. Sözsüz ki, hər iki termin bir-biri ilə yaxından əlaqəlidir, buna baxmayaraq konkret fərqlər mövcuddur. Belə ki, biz rəqabətli bazar deyərkən daxilində olan iştirakçıların bir-biri ilə rəqabət apardığı bazar növünü nəzərdə tuturuq, lakin rəqabətqabiliyyətli bazar dedikdə isə, qısaca olaraq, böyüyən, investisiya cəlb edən bazarı nəzərdə tuturuq.

Rəqabətqabiliyyətlilik yekun nəticədə çoxyönlü model formasında müxtəlif kateqoriyada - əmtəənin, firmanın, sənaye sahəsinin və ya milli iqtisadiyyatın, ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyini xarakterizə edən və çoxsəviyyəli rəqabətqabiliyyətlilik piramidasını əmələ gətirir.

Şəkil 1. Rəqabətqabiliyyətlilik piramidası

Ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyinə yanaşmalarda əhalinin maddi rifah səviyyəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, bir çox iqtisadçılar ölkə səviyyəsində rəqabətqabiliyyətliliyin mahiyyətini bilavasitə iqtisadi inkişafın əsas məqsədi olan əhalinin həyat səviyyəsini nəzərə almaqla, digərləri isə əhalinin həyat səviyyəsini müəyyən edən amillərə əsaslanaraq izah edirlər. Məsələn, Amerika iqtisadçısı C.Saks milli rəqabətqabiliyyətliliyi milli iqtisadiyyatın iqtisadi artımın stabil yüksək templərinə nail olmaq qabiliyyəti kimi xarakterizə edir (2, s.16). Rus iqtisadçısı İ.A. Spridonov da bu mövqedən çıxış edərək göstərir ki, "milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyəti dedikdə, istər daxili, istərsə də xarici bazarlarda xarici ölkələrə məxsus məhsul və xidmətlərlə müvəffəqiyyətlə rəqabət apara bilən məhsul və xidmətlərdə reallaşdırılan ölkənin iqtisadi, elmi-texniki, istehsal, təşkilati-idarəetmə, marketinq və digər imkanlarının təmər küzləşmiş ifadəsi başa düşülür" (3, s. 17).

Belçika iqtisadçısı F.Prade göstərir ki, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyəti onun dünya bazarında öz payını davamlı şəkildə artırmaq bacarığıdır (4, s. 308). Qeyd etmək lazımdır ki, bu yanaşma kiçik ölkələr üçün daha aktualdır. Çünki kiçik dövlətlərdə reallaşdırma problemini milli iqtisadiyyat çərçivəsində həll etmək mümkün deyildir. Belə ölkələrin iqtisadi artımında həlledici rol xarici iqtisadi

amillərə aiddir. Çünki xarici ticarətin inkişafının əsas amillərindən biri miqyasdan qənaətlə əlaqədardır. Sənaye sahələrinin əksəriyyətində istehsalın minimal səmərəli ölçüsü nisbətən böyükdür. İstehsalın minimal səmərəli ölçüsü minimal xərclərlə məhsul vahidinin istehsalını təmin edən istehsalın ölçüsünü xarakterizə edir. Kiçik ölkələrin daxili bazarının həcmi isə əksər sənaye məhsulları üzrə istehsalın minimal səmərəli ölçüsünü təmin etmir. Bu baxımdan, xarici ticarət kiçik ölkəyə daxili bazarın sərhədlərini genişləndirməyə və seçilmiş sahələrdə istehsalı səmərəli şəkildə təşkil etməyə imkan verir. Buna görə də, kiçik ölkələrdə ümumi daxili məhsulun artım tempi xarici ticarətin artım tempi ilə sıx əlaqədar olur. Kiçik ölkənin müəyyən sahələr üzrə dünya bazarında payını artırması, onun idxalının artmasına və son nəticədə əhalinin maddi rifah halının yüksəlməsinə səbəb olur. Lakin qeyd edilənlərlə yanaşı, ayrı-ayrı məhsullar üzrə dünya bazarında ölkənin payının artması həm də əmək haqqının aşağı olması və dövlətin subsidiyaları hesabına da təmin oluna bilər. Belə halda, cəmiyyətin gəlirləri nisbətən aşağı ola bilər. Sənaye məhsullarının aşağı əmək haqqı və valyuta kursunun devalvasiyası nəticəsində ixracçı ölkə əhalisinin nisbətən yüksək həyat səviyyəsini təmin etmir. Bu baxımdan, amerika iqtisadçıları B.Skot və C.Loqe düzgün olaraq milli rəqabətqabiliyyətliliyi ölkəni öz iqtisadi resursları hesabına artan gəlir qazanmaqla məhsul və xidmətlər yaratmaq, istehsal etmək və beynəlxalq bazarda reallaşdırmaq qabiliyyəti kimi izah edirlər (5, s. 3). Buna görə də, dünya bazarında ölkənin payının artması həm də əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsi ilə müşayiət olunursa, belə halda ölkənin rəqabət qabiliyyətinin artdığını qeyd etmək olar.

Rəqabət üstünlüyü firmanın birbaşa rəqibləri üzərində üstünlüyünü təmin edən əmtəə və ya əmtəə markasının xarakteristikası və ya əlamətləri (atributları) ilə əlaqəli olur. Firmanın rəqabət üstünlüyü əldə etməsi üçün o, istehlakçılara rəqiblərinə nisbətən eyni keyfiyyətdə olan məhsulu daha ucuz sata bilməli və ya nisbətən yüksək qiymətə nisbətən daha keyfiyyətli məhsul təqdim etməlidir.

Davamlı rəqabət üstünlükləri azad bazar şəraitində fəaliyyətə imkan verir. Azad bazar şəraitində bazar qüvvələrinin təsiri nəticəsində məhsulun iqtisadi

qiymətləri, dövlətin iqtisadi siyasəti və bazar tərifləri hesabına isə iqtisadi qiymətlərindən fərqli olan maliyyə qiymətləri yaranır. Maliyyə qiymətləri ilə iqtisadi qiymətlər arasındakı fərq ya digər sahələrin gəlirlərinin firmanın fəaliyyət göstərdiyi sahənin (əgər fərq müsbətdirsə), və ya əksinə firmanın fəaliyyət göstərdiyi sahənin gəlirlərinin digər sahələrin xeyrinə yenidən bölüşdürülməsi hesabına (əgər fərq mənfidirsə) yarana bilər. Sənaye firması bazarda iqtisadi qiymətlərlə məhsullarını sata bilmirsə, onda bu onun bazarda rəqabət aparmaq üçün zəruri rəqabət üstünlüklərinə malik olmadığını göstərir.

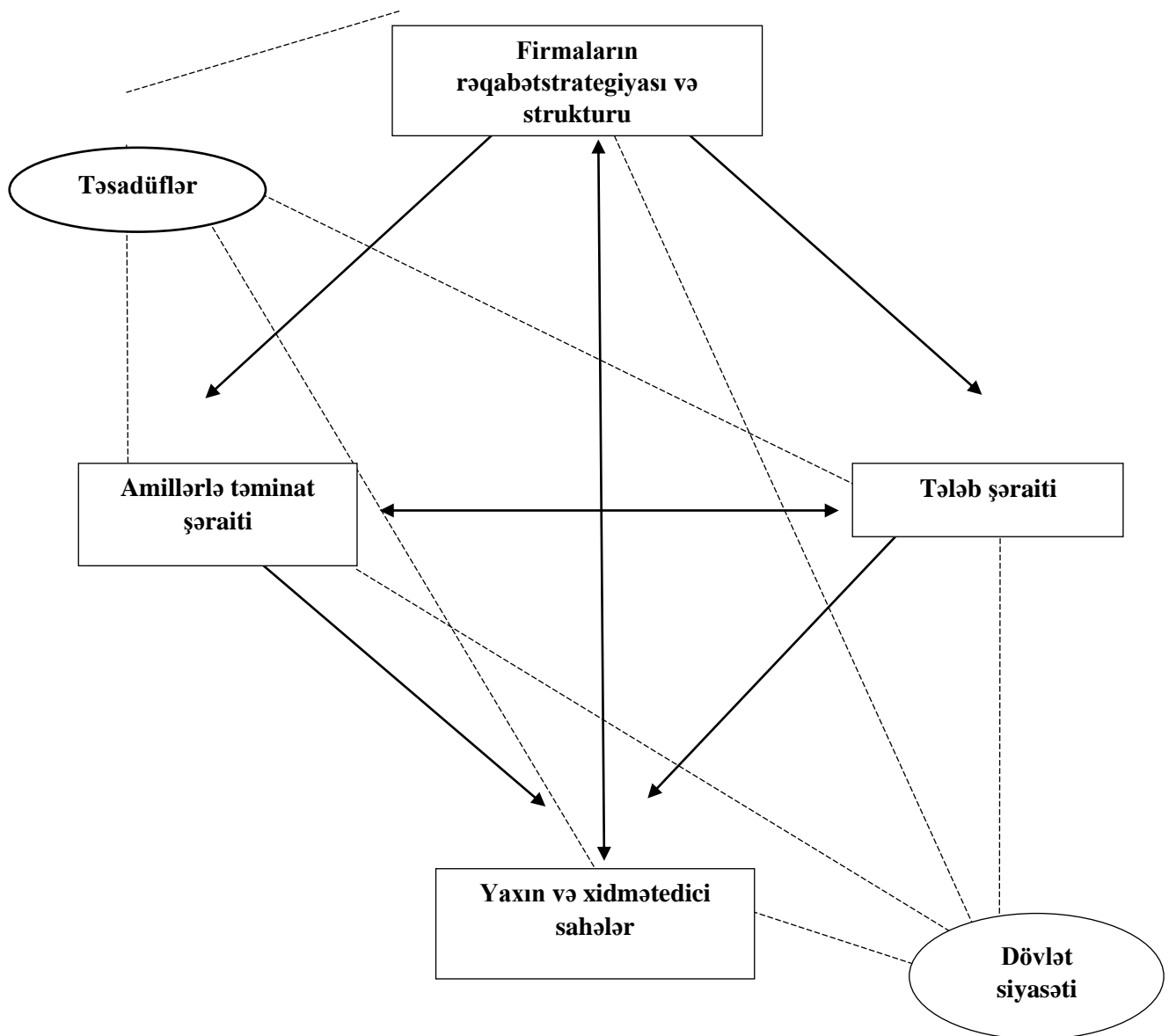
Beləliklə, ölkədə sənayenin inkişafı və bütövlükdə, iqtisadi inkişafın təmin olunması ölkə, sahə və firma səviyyəsində rəqabət qabiliyyətliliyin yüksəldilməsini tələb edir. Bu zaman ölkənin rəqabət qabiliyyətinə təsir edən bütün amillərin nəzərə alınması və bu sahədə bazar qüvvələrinin təsirinin müəyyən edilməsi əsasında məqsədyönlü siyasətin həyata keçirilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Rəqabət və rəqabətqabiliyyətlilik anlayışı ilə sıx əlaqədə olan digər anlayış isə rəqabət üstünlüyüdür. Rəqabət üstünlüyü bazar subyekti nöqtəyi-nəzərindən rəqabət zamanı rəqiblər üzərində üstün olmağı təmin edən aktivləri və fərqləndirici xüsusiyyətləri ehtiva edir. Bu xüsusiyyətlər sırasına xərcləri azaltmaga xidmət edən avadanlıqlar, texniki-proqressiv istehsalat üçün əmtəə nişanı, xammal tədarükünə olan hüquqları nümunə göstərmək olar.

Müəssisənin beynəlxalq bazarların rəqabətində uğur qazanmasının başlıca şərti – müəssisənin yarandığı ölkənin həmin sahə üzrə digərlərindən daha çox rəqabət üstünlüklərinə malik olmasıdır. Bu üstünlüklər sistem halını aldıqda ölkənin beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini formalaşdırmış olur. Rəqabət qabiliyyəti, bir ölkədə bir sektorun digər ölkələrdəki eyni sektorlara görə daha yüksək gəlir gətirmə gücü olaraq ifadə edilə bilər. M. Porter qeyd edirdi ki, “ölkə səviyyəsində rəqabət qabiliyyətlilik konsepsiyası yalnız resurslardan istifadənin səmərəliliyinə əsaslanırsa bilər. Ölkədə həyat səviyyəsinin artırılması firmaların mövcud resurslardan səmərəli istifadə etmək, xüsusilə səmərəlilik səviyyəsinin yüksəldilməsinə nail olmaq qabiliyyətindən birbaşa asılıdır” [6,s. 415].

İqtisadiyyatın beynəlxalq rəqabət qabiliyyəti anlayışı rəqabət üstünlükləri nəzəriyyəsinin yaranması ilə meydana gəlmişdir. Bu nəzəriyyənin formalaşması öz köklərini klassik ticarət nəzəriyyələrindən götürmüş, bir neçə əsrlik təkamül yolu keçərək, Beynəlxalq Ticarət və İnvestisiyalar istiqamətində çağdaş nəzəriyyələrdən birinə çevrilmişdir. Rəqabət üstünlükləri nəzəriyyələrindən ən müasiri iqtisadi ədəbiyyata bütün dünyada bu sahə üzrə görkəmli tədqiqatçı hesab olunan amerika iqtisadçısı Maykl Porter tərəfindən XX əsrin 80-90-cı illərdə gətirilmişdir. Porter, rəqabət qabiliyyətini firma və sektor səviyyəsində təhlil etmək üçün mərhələ-mərhələ inkişaf etdirdiyi çərçivəni, əvvəlcədən müəyyən etdiyi 10 ölkənin (ABŞ, Almaniya, Yaponiya, Danimarka, İtaliya, İsveç, Birləşmiş Krallıq, Cənubi Koreya və Sinqapur) 100-dən çox örnək sektor və ya sənayesi üzərində müşahidə aparmışdır.

Porter, "Millətlərin Rəqabət Üstünlüyü (The Competitive Advantage of Nations)" adlı əsəri və ortaya qoyduğu Almaz Modeli (Diamond Model) ilə millətlərin necə rəqabət üstünlüyü təmin etdiyini araşdırmışdır [7,s.87-88]. Maykl Porterə görə dövlətlərdə yerli firmaların fəaliyyət göstərdiyi rəqabət mühitini dörd əsas mühit atribut formalaşdırır. Sahibkarlıq mühitinin keyfiyyətini xarakterizə edən bu determinantlar hər bir ölkənin malik olduğu və ya yaratdığı rəqabət üstünlüklərini əks etdirir. Vizual təsvirinə görə iqtisadi ədəbiyyatlarda bu təsnifat Porter Rombu, «Maykl Porter briliantı», Almaz Romb və s. adlandırılır.

Sxem 1.1.Ölkənin rəqabət üstünlüklərinin determinantları:“Porter brilyantı” (rombu)

Mənbə:Porter M. (1990). "The competitive advantage of nations", Free Press, New York.

İstehsal amilləri ilə təminat. Beynəlxalq platformada rəqabət gücünə malik olmaq istəyən bir ölkənin inkişaf modeli, sahib olduğu amil şərtlərinə uyğun olaraq inkişaf etdirməlidir. Porterə görə ölkələr, rəqabətə davamlı mövqelərini davam etdirmələri üçün amil şərtlərini yeniləməlidir. Məsələn, Porterin verdiyi nümunədə; diabet sahəsində ixtisaslaşmış iki xəstəxanaya malik olan Danimarkanın buna paralel olaraq dünya insulin bazarının əsas

ixracatçılarından biri olduğundan bəhs edilir. İxtisaslaşmış amillər yaratdıqdan sonra bunları daim yeniləyib inkişaf etdirən bu ölkə, səhiyyə sahəsində dünyanın sayılı ölkələrindən biri olmaq mövqeyini qoruyur. Bir başqa nümunə isə gül və bitkilərin toplanması, qablaşdırılması və daşınması üzrə ixtisaslaşan Hollandiyanın dünyanın bir nömrəli çiçək ixracatçısı vəziyyətinə gəlməsidir. İstehsal amillərinin keyfiyyəti aşağıdakı təsnifatda qeyd edilmiş hər bir amilin ölkədə yayılma dərəcəsindən və eyni zamanda, keyfiyyətindən, effektivliyindən və ixtisaslaşmada iştirak payından asılıdır:

Cədvəl 1.1.

İstehsal amillərinin formalaşma mənbəyinə görə təsnifatı

Təbiətdən gələn amillər	Təbii ehtiyatlar
	Coğrafi mövqe
Sonradan qazanılan amillər	İnsan kapitalı
	Kapital
	İnzibati infrastruktur
	Fiziki infrastruktur
	İnformasiya infrastruktur
	Elmi və texnoloji infrastruktur

Mənbə: Porter M. (1990). "The competitive advantage of nations", Free Press, New York.

Tələb şəraiti. Porter millətlərin rəqabət üstünlüklərində, firmaların istehsal etdikləri məhsula və ya xidmətə olan yerli tələbatın güclü və şüurlu olmasının əhəmiyyətindən yola çıxaraq tələb şərtləri amilini də qeyd etmişdir. Güclü və şüurlu bir yerli tələbatın bir çox faydası vardır. İlk olaraq satıcıların, alıcıların nə almaq istədiklərini başa düşmələrinə kömək edir. Daha sonra isə firmanın müştərilərin gözləntilərində meydana gələn dəyişiklikləri erkən fərq edərək buna beynəlxalq rəqiblərindən daha əvvəl cavab verə

bilmə fürsətini verir.Yerli alıcıların düşüncəlilik səviyyəsi artdıqca, onların tələblərinə kifayət qədər cavab verən bir firmanın beynəlxalq şəraitdə rəqabət gücü qazanmaq şansı da artacaqdır. Məsələn, nisbətən kiçik otaqlarda yaşayan yaponlar enerjiyə qənaət edən kiçik kondisionerlərə meyl göstərirlər.Beləliklə, Yapon sənayesi onu istehsal etməyə başladı. Sonralar bütün dünya belə kondisionerlərə maraq göstərdi və onu dünya bazarına çıxarmağa imkan verdi. Porter misal kimi , yapon alıcılarının fotoaparatların yeni modellərinin işlənilib hazırlanmasına və keyfiyyətinin yüksəldilməsinə təsirinin əhəmiyyətini qeyd edir. Analoji misallar kimi, bu dövrdə Finlandiyanın Nokia və İsveçin Ericsson şirkətlərinin mobil rabitə texnologiyalarına digər inkişaf etmiş ölkələrdən daha əvvəl investisiya yatırmalarına diqqət yetirir. Yeməyi tez hazırlayan amerika sistemi də bütün dünyada eyni qayda ilə şöhrət qazanmışdır.

Yaxın və xidmətedici sahələr. Milli şirkətlərin beynəlxalq bazarlarda üstünlük qazanmalarına səbəb olan amillərdən üçüncüsü ölkədə beynəlxalq rəqabət qabiliyyətli əlaqəli və təchizedici şirkətlərin mövcudluğudur.Bu cür təşkilatların varlığı və həyata keçirdiyi fəaliyyətlər sektorun rəqabət gücünə, buna paralel olaraq ixracatçılıq qabiliyyətinə böyük miqdarda təsir edir. Məsələn, İtaliyada zərgərlik sənayesi ona görə yaxşı inkişaf etmişdir ki,bu ölkə qiymətli metal və daşları emal edən maşınların istehsalı üzrə dünya lideridir. Əlaqəli şirkətlərin qarşılıqlı təsiri coğrafi yaxınlıq və mədəni oxşarlıq şəraitində daha sürətlə və aktiv baş verir. Bunun nəticəsində müvəffəqiyyətli istehsal sahələri yaxın xidmətedici sahələrin klasterləşməsinə cəhd edirlər. Bu Porter nəzəriyyəsinin gəldiyi əsas nəticələrdən biri kimi qeyd edilə bilər. Porter belə klasterləşmənin bir nümunəsi kimi Almaniyada pambıq və yun paltar və parça istehsalı, tekstil sənayesi üçün avadanlıqlar istehsalını qeyd edir [8,s.19].

Firmaların rəqabət strategiyası və strukturu. Bu determinant ölkədə şirkətlərin yaradılması, təşkili və idarə edilməsi üçün mövcud şəraiti və daxili bazarda rəqabətin xarakterik cəhətlərini ifadə edir. Şübhəsiz, firmalarda

idarə sistemi eyni deyildir. Mebel, işıq texnikası qurğuları, qablayıcı maşınlar istehsal edən İtaliya sənaye sahələrinə sərt idarəçilik forması deyil, tez dəyişə bilən dinamizm xasdır. Əksinə, optika, dəqiq maşınqayırma ilə məşğul olan Alman sənayesində isə sərt mərkəzləşdirilmiş idarəetmə sistemi mövcuddur. Firmanın dünya bazarında rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksək olması üçün daxili rəqabətin mövcudluğu şərtidir. Ölkələr, idarəetmə tətbiq etmələrinin rəqabət üstünlüyü təmin edəcək şəkildə sənayesilə uyğunlaşdığı sahələrdə uğurlu olur. Regional şərtlər firma və sektorların strategiyalarına da təsir edir. Doğru bir risk analizinə əsaslanan, strateji idarəetmənin tələblərinə bağlı və düzgün seçilən bir firma strategiyası, qlobal rəqabət baxımından əhəmiyyətlidir.

Bu determinantlara əsasən M.Porterə görə ölkələr “almaz”ın ən əlverişli olduğu sahə və ya seqmentlərdə daha çox üstünlük əldə edə bilirlər. Burada mühüm olan məsələ isə, rəqabət üstünlüyünü ölkələrin deyil, ölkə daxilində fəaliyyət göstərən müəssisələrin reallaşdırmasıdır.

M.Porter hər hansı bir sahənin rəqabət qabiliyyətini ifadə edən klassik rombuna sonradan daha iki amil əlavə etdi: təsadüf və dövlət siyasəti amillərini.

Təsadüf amili. Bu amil nəzarət edilə bilməyən və sektora təsir edib rəqabət mühitindəki mövqeləri dəyişə bilən hadisələr kimi görünür. M. Porter bura aşağıda göstərilən halları aid etmişdir:

- İxtiraçılıq və yenilik;
- Mühüm texnoloji nailiyyətlər (biotexnologiya, nanotexnologiyalar və s.);
- Neft qiymətlərinin kəskin dəyişməsi (neft böhranı);
- Dünya maliyyə və valyuta bazarlarında əhəmiyyətli dəyişikliklər;
- Yerli və ya qlobal tələbdə kəskin dəyişikliklər;
- Xarici hökumətlərin siyasi qərarları;
- Müharibələr və konfliktlər.

Hökumət amili. Ümumiyyətlə müəssisələrin beynəlxalq bazarlarda rəqabət gücü yaratmasında dövlətin üzərinə düşən vəzifələr vardır. Milli rəqabət

qabiliyyətinin formalaşmasında hökumət amilinin rolu onunla şərtlənir ki, digər dörd amilin hər birinə təsir göstərə bilər: [9,s.142]

- istehsal ünsürləri amilinə - subsidiyalar, kapital bazarlarının stimullaşdırılması;
- tələb amilinə - müxtəlif standartların tətbiqi, dövlət sifarişləri;
- təchizedici və əlaqəli şirkətlər amilinə - reklam-irəlilətmə vasitələri üzərində nəzarət və infrastrukturun inkişafı siyasəti;
- şirkətlərin strategiyası, quruluşu və rəqabəti amilinə - vergi siyasəti, antiinhisar qanunvericiliyi, investisiyaların tənzimlənməsi və səhm bazarının stimullaşdırılması tədbirləri ilə.

Porterin Rəqabət Üstünlükləri Nəzəriyyəsinə əsasən, bəzi ölkələrin rəqabət üstünlüklərini itirməyərək yeni məhsullar istehsal etdikləri və ixracatçı mövqelərini qorumasına aydınlıq gətirdiyi görünür. Çünki ölkələrin müasirliyə doğru iqtisadi siyasətləri, firmaların yeni texnologiyalara əsaslanan istehsal anlayışı, firmalara texnoloji və infrastruktur imkanları bəxş edən amillər, firmaların nəticə etibarilə də ölkələrin xarici ticarətinin formalaşmasında rol oynayırlar.

1.2. Sənayenin rəqabət qabiliyyətinə təsir edən amillər

Sənayenin rəqabət qabiliyyətinə firma (müəssisə), sahə və ölkə səviyyəsində amillər təsir edir. Bunların da ayrı-ayrı sənaye sahələrinin rəqabət qabiliyyətinə təsiri fərqli olur. Buna görə də, sənayenin rəqabət qabiliyyətinə təsir edən amillərin müəyyən olunması, sənayenin inkişafı sahəsində mövcud vəziyyətin araşdırılması və bu sahədə tədbirlərinin hazırlanması mühüm məsələdir.

Ölkənin rəqabət qabiliyyəti ölkə əhalisinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsini təmin edir. Beləliklə, ölkənin azad bazar şəraitində dünya bazarlarının tələblərinə cavab verən məhsul və xidmətlər istehsal edib satmaq üçün yol açır. Bu imkanlar bir sıra amillərin təsiri nəticəsində formalaşır. Yalnız bu amillərin mövcudluğu rəqabətlik təmin etmək üçün kifayət deyil. Amillərə əsaslanan rəqabət üstünlüyünü əldə etmək, onları hansı sənaye sahəsində istifadə etdiyindən və necə istifadə olunduğundan asılıdır.

Elmi-texniki tərəqqi sənayenin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinin əsas amillərindən biridir. Ölkədə iqtisadiyyatın maddi-texniki bazasının yenidən qurulması və elmi-texniki ideyaların maddiləşməsi, sənaye sahələrinin inkişafından asılıdır. Bu nöqtəyi-nəzərdən, sənayenin inkişafı ölkənin inkişafı və rəqabət qabiliyyətliliyi baxımından əsas rol oynayır. Xammal və materialların keyfiyyətinin yüksək səviyyəyə çatdırılması, texnologiya və texnikanın təkmilləşdirilməsini, yeni material və enerji növlərinin yaradılmasını, istehsalın təşkilinin və idarə edilməsinin yaxşılaşdırılmasını özündə birləşdirməklə, ölkədə sənayenin rəqabət üstünlüklərinin formalaşmasının əsas mənbəyindən biri məhz elmi-texniki tərəqqidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi artımın hərəkətverici qüvvəsi olan elmi-texniki tərəqqinin əsasında üç əsas mənbə dayanır. Bunlar **insan kapitalının yığılı, elmi-tədqiqat işləri və əsas kapitalla investisiya qoyuluşudur**. Təhsil, insan kapitalının formalaşması üçün vacib bir vasitədir. Təhsil və təlim vasitəsilə insan kapitalının formalaşması investisiyaya yardım edir, yeni texnologiyaların inkişafını və tətbiqini aktivləşdirir və hər bir işçi payına düşən istehsal gəlirini artırır. Ancaq təhsil, bərabərsizlik, insan kapitalının formalaşması və iqtisadi inkişaf arasındakı əlaqələr çox mürəkkəb və çox vaxtı hər bir ölkənin şəraitinə görə unikal olur.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkənin rəqabət qabiliyyətinə təsir göstərən amilləri müxtəlif formalarda qruplaşdırmaq olar. Beynəlxalq Menecment və İnkişaf İnstitutu ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyinə təsir göstərən amilləri iqtisadi vəziyyət, hökmətin fəaliyyətinin səmərəliliyi, biznesin səmərəliliyi, infrastrukturunun inkişaf səviyyəsi kimi dörd qrupda birləşdirmişdir.

Ölkə daxilində təsərrüfat subyektləri arasındakı rəqabətin səviyyəsi digər ölkələrə nisbətən yüksəkdirsə, bu yerli firmaların digər ölkələrin firmalarına nisbətən rəqabət qabiliyyətinin yüksək olmasına gətirib çıxarır. Eyni zamanda, ölkə iqtisadiyyatının açıq xarakter alması onun səmərəliliyinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Xüsusilə, kiçik ölkələrdə iqtisadi səmərəliliyi təmin etmək üçün

iqtisadiyyatın açıq xarakter almasının mühüm əhəmiyyəti vardır. Çünki, qapalı iqtisadiyyatlar dünya bazarında mövcud olan rəqabətdən kənar qalaraq aşağı rəqabət qabiliyyətinə malik olurlar. İqtisadiyyatın açıq xarakterə malik olması isə, hazırda ölkə iqtisadiyyatının rəqabətə davamlı olduğunu göstərir.

Ölkənin rəqabət qabiliyyətinə **hökumətin fəaliyyəti** əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Dövlətin səfərbəredici rolu cəmiyyətin inkişaf istiqamətlərinin müəyyən olunması baxımından əsas amildir. Bu baxımdan, hökumət firmaların rəqabət qabiliyyətlərinin yüksəldilməsi üçün əlverişli və ya əlverişsiz şərtlər yarada bilər.

Ölkənin rəqabət qabiliyyəti səviyyəsinə təsir göstərən əsas amillərdən biri də **infrastruktur sahələrin inkişafıdır**. Ölkədə istehsalat xidmət sahələrinin, elmi və tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərini həyata keçirən subyektlərin, təhsil və səhiyyə sisteminin inkişaf etdirilməsi və ətraf mühitin qorunması sahəsində səmərəli tədbirlərin həyata keçirilməsi ölkənin rəqabət qabiliyyətinə müsbət təsir göstərir.

Biznesin səmərəliliyi Ölkədə rəqabət qabiliyyətinə təsir göstərən amillərdən biridir. Firmaların iqtisadi səmərəliliyi ilə onların dəyişən xarici mühitə uyğunlaşma qabiliyyətləri firmaların rəqabət qabiliyyətinə təsir göstərən əsas amildir. Bu baxımdan, firmaların istehsalat təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksək olması ölkə üzrə biznesin səmərəliliyinin yüksək olmasına gətirib çıxarır ki, bu da ölkənin əhalisinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi baxımından əhəmiyyətlidir.

Makroiqtisadi amillər mikroiqtisadi mühitlə də əhəmiyyətli şəkildə qarşılıqlı təsirdə olurlar. Amerika iqtisadçısı M.Porter qeyd edir ki, siyasi, hüquqi və sosial və digər makroiqtisadi amillər milli inkişaf üçün potensial imkanlar yaradır. Lakin sərvət faktiki olaraq mikroiqtisadi səviyyədə yaradılır, bu, firmaların səmərəli metodlardan istifadə edərək faydalı məhsul və xidmətlər yaratmaq qabiliyyətindən asılıdır. Bu baxımdan, firmalar (müəssisələr) əsasən resurslarla təminat, xarici rəqabət, tələb və sahələrarası əlaqələrlə müəyyən olunan konkret şəraitdə fəaliyyət göstərir. Belə şəraitdə firmanın rəqabət qabiliyyəti onun davranış strategiyasından və mikroiqtisadi sahibkarlıq mühitinin keyfiyyətindən asılıdır. Firmanın iqtisadi

potensialı xarici mühitin tələblərinə cavab verdiyi halda, onu rəqabət qabiliyyətli hesab etmək olar. Bütövlükdə, firmanın fəaliyyət göstərdiyi xarici mühit daima dəyişir. Bu baxımdan, firma, öz fəaliyyətində bu dəyişiklikləri nəzərə aldığı halda rəqabət mübarizəsində müvəffəqiyyət qazana bilər. Bu baxımdan Amerika iqtisadçısı M.Porter qeyd edir ki, mikroiqtisadi səviyyədə sahənin rəqabət qabiliyyətini aşağıdakı dörd amil formalaşdırır:

1. Müəyyən sahədə müvəffəqiyyətli rəqabət aparmaq üçün ölkənin zəruri olan konkret iqtisadi amillərlə təminatı səviyyəsi;
2. Tələbin vəziyyəti, yəni daxili bazarda müəyyən sahənin məhsuluna tələbin səviyyəsi;
3. Ölkədə beynəlxalq bazarda rəqabətqabiliyyətinə malik əlaqədar sahələrin mövcud olması və ya olmaması;
4. Firmanın strategiyası, onun strukturu və rəqibləri, yəni ölkədə firmanın yaradılması və idarə olunması sahəsində vəziyyət və daxil bazarda rəqabətin xarakteri.

Qeyd edilən amillər sənayenin ayrı-ayrı sahələrinə ayrı-ayrılıqda və sistem halında təsir göstərilir. Bu amillərin təsiri ayrı-ayrı ölkələrdə və sənayenin müxtəlif sahələrində eyni olmur.

Daha öncə qeyd edildiyi kimi, sənayenin rəqabət qabiliyyətinə ölkə və sahə səviyyəsində yanaşı müəssisə(firma) səviyyəsində də müxtəlif amillər təsir edir.

Rəqabət amilləri müəssisənin iqtisadi fəaliyyətinin və həmçinin, cəmiyyətin sosial və iqtisadi həyatına aid olan hadisələrin, istehsal xərclərinin mütləq və nisbi böyüklüyündə dəyişikliklərə səbəb olan, nəticədə, müəssisənin rəqabət qabiliyyətinin səviyyəsinə təsir edən hadisə və proseslərdir.

Müəssisənin rəqabət qabiliyyətinə təsir edən amillər xarici və daxili ola bilər. Xarici amillər:

- Təşkilatın istehsal prosesi boyunca rəqabət üstünlüyünün formalaşmasına təsir edən istehsal amilləri, məsələn, ölkədə və ya sənayedə mütərəqqi texnologiyaların mövcudluğu, investisiya imkanları, güclü tədqiqat bazası, yüksək ixtisaslı kadr və s.;

- Rəqiblərin fəaliyyəti;

- Tələbin xarakterizə etdiyi amillər, onun qüvvəsi və dinamikası, məsələn, tələbatın elastikliyi, istehlakçıların malların keyfiyyətinə olan tələbi və s.;

- Ölkə iqtisadiyyatında əlaqəli və dəstəkləyici sənayenin olması;

- Hökumətin fəaliyyəti;

- Bu sahədə özəl müəssisələrin çoxluğu;

- Təsadüfi hadisələr.

İlk altı faktorun geniş tədqiqatı müəssisənin rəqabət qabiliyyətinin səviyyəsinə olan qarşılıqlı təsirini müəyyən etdi. İstehsal, tələbat, rəqiblərin fəaliyyəti və ölkənin iqtisadiyyatında əlaqəli və dəstəkləyici sənayələrin mövcudluğu amilləri ölkənin öz müəssisələri üçün rəqabət mühitini təşkil edən bir xüsusiyyət sisteminə birləşdirilir. Bu amillər qarşılıqlı fəaliyyət görsətdikdə, ölkədə firmaların rəqabətqabiliyyətlilik səviyyəsini gücləndirir və ya zəiflədir.

Daxili amillər dedikdə isə, bazar və ətraf mühitin səmərəliliyi, həmçinin xərclərin və idarəetmənin səmərəliliyi nəzərə alınır.

Bu amillər global müəssisələrin rəqabət qabiliyyətinə təsir göstərir. Faktorların daxili məzmununda dəyişiklik hər təşkilatın rəqabət qabiliyyətinə təsir göstərməsinə imkan verir. Həmçinin sadalanan amillər sırasına psixoloji amilini əlavə etmək olar.

Sənaye müəssisəsinin rəqabət qabiliyyəti fəaliyyət göstərdiyi xarici mühitin vəziyyətindən asılıdır. Xarici mühiti ölkədəki mövcud iqtisadi vəziyyət, qanunvericilik, dövlət orqanları, istehlakçılar, rəqabət aparıcı firmalar, elmi-texniki tərəqqi, cəmiyyətdəki dəyərlər sistemi və s. amillər təşkil edir. Xarici mühitdə baş verən dəyişikliklər ölkədə sənaye istehsalının səmərəliliyinə təsir göstərir. Bu dəyişikliklər həm müsbət həm də mənfi təsir göstərə bilər.

Amerika iqtisadçısı A.Elbinq xarici mühitə aid olan amilləri dolayı və birbaşa amillərə bölmüşdür. Birbaşa təsir edən amillərə istehlakçılar, təhcizatçılar, əmək resursları, rəqiblər, mövcud qanunlar və hökumət daxildir. Ölkədə iqtisadiyyatın vəziyyəti, siyasi və sosial-mədəni dəyişikliklər, elmi-texniki tərəqqi, qrup mənafelərinin təsiri isə dolayı təsir edən amillərə aiddir.

Sənaye müəssisəsinin fəaliyyətinə təsiri göstərən xarici mühit amilləri qarşılıqlı asılılıq və əlaqədə olurlar. Arasında birinin dəyişməsi digər amillərin dəyişməsinə təsir göstərir.

Sənayenin rəqabətqabiliyyətinin formalaşmasına təsir göstərən amillər aşağıdakılardır:

- **iqtisadi resursların mövcudluğu**

- **daxili bazarda tələbin vəziyyəti**

- **ölkədə rəqabət qabiliyyətli təhcizatçı və ya əlaqədar sahələrin mövcudluğu**

- **firmanın daxili bazarda rəqabətin xarakterindən asılı olaraq yaradılması, təşkili və idarə olunması**

Sənayenin rəqabətqabiliyyətinin formalaşmasına təsir göstərən birinci amil ölkədə sənaye istehsalının inkişafı üçün zəruri olan **iqtisadi resursların mövcudluğu** əlaqədardır. M.Porter iqtisadi resursları birbaşa istehsal amilləri ilə əlaqələndirir və aşağıdakı qruplara birləşdirir:

- əmək resursları, yəni işçi qüvvəsinin miqdarı, əmək qabiliyyəti, ixtisas səviyyəsi və dəyəri;

- fiziki resurslar, yəni torpaq sahələrinin, faydalı qazıntılar, hidroelektrik enerji mənbələri, iqlim şəraiti, meşə resursları və s. miqdarı, keyfiyyəti, istehsala cəlb edilmə mümkünlüyü və dəyəri;

- informasiya resursları, yəni məhsul və xidmətlərin istehsalı və satışı ilə əlaqədar olan elmi, texniki və bazar informasiyalarının cəmi;

- pul resursları, iqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsinə cəlb edilə bilən kapitalın miqdarı və dəyəri;

- infrastruktura, yəni rəqabətin xarakterinə təsir göstərən mövcud infrastrukturanın tipi, keyfiyyəti və ondan istifadə qiyməti. Bunlara ölkənin səhiyyə sistemi, nəqliyyat və rabitə sistemləri, bank sistemi, poçt xidməti və s. aiddir.

Sənaye müəssisələri məhsul istehsalı üçün zəruri olan ucuz və keyfiyyətli iqtisadi resurslara malik olduqda rəqabət üstünlükləri əldə edirlər. Belə ki, istifadə

olunan iqtisadi resursların qiyməti və keyfiyyəti istehsal olunan məhsulun maya dəyərinə və keyfiyyətinə bilavasitə təsir göstərir. Sənaye müəssisəsinin malik olduğu iqtisadi resurslar onun iqtisadi potensialını əmələ gətirir. Məhz güclü iqtisadi potensiala malik sənaye müəssisələri rəqabətli bazar şəraitində səmərəli fəaliyyət göstərə bilirlər. Bununla belə, firmanın rəqabət qabiliyyətinə ölkədə mövcud iqtisadi resursların miqdarı və keyfiyyəti və onların əldə edilmə imkanı əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Aydındır ki, nisbətən müəkkəb sənaye məhsulunun istehsalı ixtisaslı işçi qüvvəsi, keyfiyyətli nəqliyyat xidmətləri və s. tələb edir. Bu resursların qısa müddətdə və nisbətən aşağı qiymətə əldə olunma imkanı sənayenin rəqabət qabiliyyətini müəyyən edən mühüm amillərdəndir.

Ölkənin malik olduğu iqtisadi resursların sənayenin ayrı-ayrı sahələrinin rəqabət qabiliyyətinə təsiri müxtəlifdir. Məsələn, hasilat sənayesinin rəqabət qabiliyyətinə təbii amillər bilavasitə təsir göstərir. Maşınqayırma və kimya sənayesinin inkişafı isə ixtisaslı kadrların, innovasiya fəaliyyəti ilə məşğul olan qurumların və s. mövcud olmasından asılıdır. Bütövlükdə, qeyd etmək lazımdır ki, sənaye firmaları əhəmiyyətli dərəcədə və nisbətən davamlı rəqabət üstünlüklərinə daha dərin və müəkkəb biliklərin maddiləşdiyi istehsal amillərinin mövcud olduğu şəraitdə malik olur. Ölkədə müəyyən dar ixtisaslaşmaya malik kadrların, istehsal xidmətlərinin mövcud olması davamlı və nisbətən yüksək səviyyəli rəqabət üstünlüklərinin formalaşmasına gətirib çıxarır. Davamlı inkişaf üçün zəruri olan dar sahə üzrə istifadə oluna bilən səmərəli istehsal amillərinin yaradılması iri həcmli investisiya qoyuluşları və nisbətən uzun müddət tələb edir. Bu baxımdan, ölkənin təhsilə, infrastruktur sahələrin inkişaf ına, elmə və s. belə sahələrə investisiya qoyuluşu sənayenin rəqabət qabiliyyətinin artmasına səbəb olur.

Sənaye müəssisəsi təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb etdiyi iqtisadi resurslardan səmərəli istifadə etməklə rəqabət üstünlükləri əldə edir. İqtisadi resurslardan səmərəli istifadə isə biri-birini tamamlayan və səmərəli istehsalı təşkil etmək üçün zəruri olan iqtisadi resursların mövcud olmasından asılıdır. Məsələn, ölkədə təbii resursların mövcud olması, onun emalı üçün zəruri olan digər iqtisadi resurslarla

tamalanmırsa, belə hal təbii resurslardan səmərəli istifadə imkanlarını məhdudlaşdıracaqdır.

Sənayenin rəqabətqabiliyyətinə təsir göstərən ikinci amil **daxili bazarda tələbin vəziyyəti** ilə əlaqədardır. Sənaye müəssisələri, rəqabət mübarizəsində müvəffəqiyyət qazanmaları üçün istehlakçıların tələblərinə uyğun məhsul və xidmətlər istehsal etməlidir. Bazarın tələbini başa düşmək, bu tələbə uyğun məhsulu bazara vaxtında çıxarmaq və onun satışını səmərli şəkildə təşkil etmək qabiliyyəti firmanın rəqabət qabiliyyətini müəyən edən əsas prinsiplərdir. Daxili bazarda tələb üç əsas cəhətlə: daxili tələbin strukturu, daxili tələbin həcmi və artım tempi, daxili bazarda üstünlük verilən zövq və tələbatların xarici bazarlara verilməsi mexanizmi ilə xarakterizə olunur. Ölkənin rəqabət üstünlükləri baxımından daxili bazarda tələbin kəmiyyət tərəfi deyil, keyfiyyət tərəfi daha vacibdir.

Sənaye məhsulunun rəqabət qabiliyyəti onun istehlak və iqtisadi parametrlərinin alıcıların tələblərinə uyğunluğu ilə müəyyən olunur. Bu baxımdan, daxili bazarda alıcıların məhsulların parametrlərinə irəli sürdüyü tələblər firmanın xarici rəqiblərinə münasibətdə rəqabət üstünlükləri əldə etməsinə gətirib çıxarır. Buna həm də, daxili bazarda yeni məhsul və xidmətlərə tələbatın digər ölkələrə nisbətən tez yaranması halı da aiddir.

Daxili bazarın həcmnin böyüklüyü istehsalın minimal səmərəli ölçüsünün böyük olduğu və yeni məhsulun mənimsənilməsi ilə əlaqədar xərclərin səviyyəsi yüksək olan sahələrdə rəqabət üstünlüklərinin yaranmasına səbəb olur. Bazarda məhsulun alıcılarının çox olması nəticəsində həm məhsula yüksək tələblər irəli sürülür, həm də sahədə rəqabətin səviyyəsi yüksək olur. Əgər bazarda bir neçə alıcı varsa, bu sahəyə daxil olmaq riskini yüksəldir. Bütövlükdə, sahəyə investisiya qoyuluşlarının həcmi əsasən daxili bazarda tələbin həcmindən deyil, onun artım tempindən asılı olur. Bu baxımdan, həcmi nisbətən sürətlə artan bazarlarda firmalar, yeni texnologiyaları mənimsəmək və yeni istehsal güclərinin yaradılmasına investisiya qoyuluşlarını həyata keçirmək üçün stimül qazanırlar.

Bütövlükdə, sənaye istehsalı yerli şəraitlə əlaqədar yaranır və inkişaf edir. Bu baxımdan, tələb amilləri sənaye müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Lakin bu amillərin təsiri istehsal amillərinə nisbətən zəifdir. Çünki kiçik ölkələrdə bazarın həcmi və strukturu sənayenin əksər sahələrinin inkişafı üçün minimal səmərəli ölçünü təmin etmir.

Sənayenin rəqabət qabiliyyətini müəyyənləşdirən **üçüncü amil ölkədə rəqabət qabiliyyətli təhcizatçı və ya əlaqədar sahələrin mövcudluğu ilə əlaqədardır.** Ölkədə rəqabət qabiliyyətli əlaqədar sahələrin mövcudluğu bütövlükdə, sənaye istehsalının texniki-iqtisadi səviyyəsini yüksəltməyə imkan verir. Təhlil göstərir ki, keçmiş sovet iqtisadiyyatının beynəlxalq rəqabətdən kənar qalması nəticəsində sənaye istehsalının texniki-iqtisadi səviyyəsi inkişaf etməkdə olan ölkələrə nisbətən geri qalmışdır. Bu amil həmin ölkələrdə keçid dövründə nisbətən mürəkkəb məhsul istehsal edən sənaye sahələrində ciddi geriləmələrin baş verməsinə səbəb olmuşdur.

Ölkədə istehsalın ümumi texniki-iqtisadi səviyyəsinin aşağı olması xarici rəqabətə davamlı məhsul istehsalının təşkilini çətinləşdirir. Bu baxımdan, ölkədə rəqabət qabiliyyətli əlaqədar sahələrin mövcudluğu yeni müəssisələrin yaradılmasını asanlaşdırır və bunun üçün sərf olunan investisiya qoyuluşlarına tələbatı azaldır. Məsələn, ölkədə topdansa satış və təhcizat firmaları, planlaşdırılan məhsulun əsas komponentlərini istehsal edən müəssisələr mövcuddursa, bu ölkə daxilində istehsalın səmərəli təşkili üçün əlverişli şərait yaradır.

Ölkədə rəqabətqabiliyyətli təhcizatçıların mövcudluğu firmalara müasir texnologiyaların tətbiqinə imkan yaradır. Firma təhcizatçıların ideyalarından, onların innovasiyalarından istifadə etmək imkanı qazanır. Ölkədə rəqabətqabiliyyətli əlaqədar sahələrin mövcudluğu çox vaxt yeni inkişaf etmiş istehsal növlərinin yaranmasına səbəb olur. Belə sahələr arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq texnologiyanın inkişafına, yeni məhsul növlərinin yaradılmasına səbəb olur.

Sənayenin rəqabətqabiliyyətini müəyyən edən **dördüncü amil firmanın daxili bazarda rəqabətin xarakterindən asılı olaraq yaradılması, təşkili və**

idarə olunması ilə əlaqədardır. Ölkədə üstünlük verilən idarəetmə metodları və istehsalın təşkili üsulları milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətinin formalaşması mənbələri ilə uzlaşdığı hallarda müəvəfəqiyyət qazanılır. İdarəetmə yanaşmaları və təşkilati təcrübədəki fərqlər müxtəlif sahələrdə üstünlüklərin və ya rəqabət prosesində çatışmazlıqların yaranmasına gətirib çıxarır.

Sahənin rəqabət qabiliyyətinin artması sahəyə istedadlı insanların və yeni qüvvələrin cəlb edilməsi ilə əlaqədardır. Bu baxımdan, ölkə iqtisadiyyatında hansısa sahənin inkişafına prioritet verilməsi bu sahənin rəqabətqabiliyyətliliyinə müsbət təsir göstərir. Ölkədə sahənin və ya istehsal növünün nüfuzunun artması bu sahəyə ixtisaslı işçilərin cəlb olunmasına və onların mənəvi stimullarının artmasına gətirib çıxarır.

Ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyi baxımından daxili bazarda yerli firmalar arasında rəqabət xarici firmalarla rəqabətə nisbətən daha səmərəlidir. Daxili bazarda rəqabət yerli firmaları, öz rəqabət qabiliyyətlərini artıрмаğın daha yüksək və sabit mənbələrini axtarmağa və rəqiblərinin imkanlarının öyrənməyə sövq edir. Bu baxımdan, yerli bazarda sənaye müəssisələrinin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətləri üçün eyni şərait olduğundan, hansısa yerli firmanın müvəffəqiyyəti digərləri üçün təkmilləşdirmə imkanlarının mövcud olduğunu göstərir. Bu da yerli firmalar üçün innovasiya fəallığı və təkmilləşdirmə üçün güclü stimula yaradır. Digər tərəfdən, təcrübə göstərir ki, yerli firmaların bir-birləri ilə rəqabət etmək istəyi, xarici firmalarla rəqabət etmək istəyindən güclü olur. Faktiki olaraq istənilən firmalararası yarış ölkənin davamlı rəqabət üstünlüklərinin formalaşmasına gətirib çıxarır. Daxili bazarda güclü rəqabət nəinki firmanın yerli bazarda mövqeyini möhkəmləndirir, həm də onları xarici bazarlara istiqamətlənməyə sövq edir.

Daxili bazarda rəqabət prosesi təkcə sahənin ayrı-ayrı firmaları üçün deyil, həm də bu sahə üçün rəqabət üstünlükləri yaradır. Rəqiblər yeni strategiyalar hazırlayır və məhsul və xidmətlərin yeni növlərini yaradırlar. Bu innovasiya proseslərini gücləndirir və xarici firmaların yerli bazarlara daxil olmasını məhdudlaşdırır. Xarici rəqiblərin daxili bazara daxil olma imkanları azaldıqca, yerli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyəti daha da davamlı xarakter alır. Rəqabət

nəticəsində yerli firmalar mütərəqqi ideyaları inkişaf etdirir və bunun nəticəsində də iqtisadiyyata yeniliklərin tətbiqi artır. Eyni zamanda, sahədə yerli firmalar arasında işçilərinin mübadiləsi nəticəsində, firma, ona məxsus bütün təcrübə və bilikləri özündə saxlaya bilmir və yeniliyin bütün sahə üzrə tətbiqi baş verir. İdeyalar ölkə daxilində ölkələr arasında olduğundan daha sürətlə yayılır. Bütövlükdə, təcrübə göstərir ki, rəqiblərin bir coğrafi məkanda təmərküzləşməsi rəqabət üstünlüklərini artırır.

Daxili bazarda rəqabətin səviyyəsi yeni kommersiya strukturlarının yaradılmasından da asılıdır. Ölkədə yeni sənaye müəssisələrinin yaradılmasının həm inzibati, həm də texnoloji maneələri mövcuddur. Ölkədə rəqabət qabiliyyətli əlaqədar sahələrin, ixtisaslı işçi qüvvəsinin və s. mövcud olması texnoloji maneələri nisbətən azaltmağa imkan verir. Digər mühüm istiqamət isə fəaliyyət göstərən sənaye firmalarının istehsallarının divesifikasiyası ilə əlaqədardır. Bu baxımdan, adətən sahədə yeni strukturların yaradılması yeni firmaların yaradılması və mövcud firmaların yeni sahələrə daxil olması hesabına baş verir. Yeni strukturlar innovasiya proseslərinə əlverişli təsir göstərir, bazarın yeni seqmentlərinə xidmət edir və mövcud strukturların yeniliyə çevik reaksiya vermək istəmədiyi və ya belə çevikliyə malik olmadığı şəraitdə təsərrüfat fəaliyyətində yeni yanaşmalardan istifadə edərək rəqabət qabiliyyətini möhkəmləndirirlər.

Ölkənin, onun sahələrinin və firmalarının rəqabətqabiliyyətini müəyyən edən amillər qarşılıqlı təsirdə olurlar və rəqabət üstünlükləri artdıqca bu amillər də möhkəmlənir.

Sənayenin rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında dövlətin səfərbəredici rolunun əhəmiyyəti böyükdür. Dövlət iqtisadi inkişafın innovasiyaya əsaslanan mərhələsinə keçidi üçün resursların yenidən bögüsünü həyata keçirə bilər. Bu da davamlı iqtisadi inkişafın təmin olunması üçün rəqabət üstünlüklərinin nisbətən mürəkkəb amillərinin: ixtisaslı işçi qüvvəsinin formalaşmasına, inkişaf etmiş infrastrukturanın yaradılmasına və s. gətirib çıxara bilər. Keçid iqtisadiyyatında dövlətin iqtisadi inkişaf da rolu yüksək olur. Bu rol, xüsusilə, kiçik ölkələrin iqtisadi inkişafında böyükdür. Ölkənin təbii üstünlüklərindən əldə edilən gəlirlərin

emal sənayesinə sərf olunması, bu sahədə uzunmüddətli tədbirlərin həyata keçirilməsi və dövlət investisiya qoyuluşlarının infrastruktur obyektlərin tikintisinə yönəltməklə xüsusi sahibkarlığın səmərəli inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması yolu ilə ölkənin uzunmüddətli rəqabət üstünlüklərinin formalaşdırılmasına nail olmaq olar. Keçid iqtisadiyyatına malik ölkələrdə təbii resurslara əsaslanan iqtisadi inkişaf dan inovasiyaya əsaslanan iqtisadi inkişaf mərhələsinə keçid üçün uzunmüddətli strateji tədbirlərin planlaşdırılıb həyata keçirilməsi vacibdir. Bu zaman, təkcə makroiqtisadi səviyyədə həyata keçirilən tədbirlərlə qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq olmaz. Ölkənin rəqabət qabiliyyəti-nin yüksəldilməsi ölkə, region, sahə, firma səviyyəsində qarşılıqlı əlaqəli və qarşılıqlı asılı amillərin nəzərə alınması əsasında həyata keçirilə bilər. Bu baxımdan, ölkənin müqayisəli üstünlükləri - bu təkcə ölkənin təbii xüsusiyyətlərinin və ya hətta istehsal bacarıqlarının yığımının nəticəsi deyil, həm də onun uzunmüddətli iqtisadi stratejiyasının nailiyyətinin, iqtisadi mexanizminin səmərəliliyinin, elmi-texniki tərəqqi ilə yanaşı irəliləmək bacarığının və beynəlxalq iqtisadi mübadilənin magistral istiqamətlərində öz üstünlüklər sferasının yaratmasının nəticəsidir.

Rəqabətqabiliyyətlilik göstəricilərinin və amillərinin öyrənilməsi iqtisadiyyatda rəqabət problemlərinin gələcək nəzəri və praktik yöndən həllində olduqca əhəmiyyətlidir. Rəqabətqabiliyyətlilik məsələləri milli iqtisadiyyatın inkişafında önə çıxan ən vacib iqtisadi anlayış kimi özünü göstərir. Son zamanlar milli iqtisadiyyatların rəqabətin artırılması və rəqabətqabiliyyətlilik problemləri ilə aktiv məşğul olmalarının ən əsas səbəbi, sonuncu global maliyyə böhranının dünya iqtisadiyyatına olan fundamental təsirləri və dünya iqtisadiyyatının inkişaf dinamikasını dəyişdirməsidir. Digər səviyyələrdə (region, ölkə, müəssisə və s.) olan rəqabətqabiliyyətlilik göstəriciləri kimi sahənin rəqabətqabiliyyətliliyində də rəqabətin səviyyəsini qaldıran ən əsas amil kimi innovasiyalara qarşı olan yanaşmadır. Müasir təcrübə göstərir ki, hal-hazırda dünya iqtisadiyyatının yüksək rəqabətqabiliyyətlilik göstəricisi yüksək olan ölkələri yüksək texnologiya istehsal edən transmilli şirkətləridir.

Fəsil 2. Azərbaycanda sənayenin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinin əsas istiqamətləri

2.1. Ölkə sənayesinin texniki-iqtisadi səviyyəsinin yüksəldilməsi

Sənayenin inkişaf səviyyəsi hər hansı inkişaf etmiş və ya inkişaf etməkdə olan ölkənin stabil iqtisadi inkişafının təmin edilməsinin önəmli amillərindən biridir. Çünki sənaye iqtisadiyyatın mühüm sahəsi kimi, cəmiyyətin fərgli tərəflərinin inkişafını tələb edir. Həmin inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq da onun (sənayenin) rəqabət qabiliyyəti formalaşır. Son dövrlərdə Azərbaycanda aparılan genişmiqyaslı islahatlar nəticəsində iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində olduğu kimi, sənayenin də dircəlişinə səbəb olmuşdur. Son illər içərisində istehsal sahələrinin inkişaf etdirilməsi, yeni müəssisələrin əmələ gəlməsi, xüsusən də ölkədə neft-qaz sənayesinin sürətli şəkildə inkişafı ümumi daxili məhsulun tərkibində sənaye istehsalının payının getdikcə artmasına səbəb olmuşdur.

Dünyanın əksər inkişaf etmiş ölkələrində, o cümlədən respublikamızda sənaye iqtisadiyyatı prioritet istiqamətlərindən biridir. Azərbaycan sənayesi çox zəngin ənənələrə malik bir ölkədir. 1848-ci ildə Bakı şəhərində dünyada ilk dəfə olaraq sənaye üsulu ilə neft hasil olunub. Bu, həm də respublikamızda sənayeləşmənin başlanğıc nöqtəsi kimi hesab olunur. Dünyada ilk neft tankeri və həmçinin neftayırma zavodu Azərbaycanda istifadəyə verilib. 1900-cü ildə Azərbaycan neft hasilatına görə dünyada birinci yer tutub. II Dünya müharibəsində Azərbaycan SSRİ-nin neft məhsullarının 71 faizdən çoxunu təmin edib. 1970-1980-ci illərdə Heydər Əliyev Azərbaycan iqtisadiyyatını hər tərəfli inkişaf elətdirmişdi. Həmin dövrdə sənayenin inkişafına böyük həcmli vəsaitlər yönəldilmiş, bir çox iri sənaye müəssisələri qurulmuş, sənayenin diversifikasiyası sürətləndirilmişdi.

2003-2014-cü illərdə dövlətin əsas prioritetlərdən biri sənayenin regional strukturunun təkmilləşdirilməsi oldu. Azərbaycan elektrik enerjisi və təbii qaz idxalçısından ixracatçısına çevrilmişdir. Həmin illərdə, Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təhciz olunmasında güvənilir tərəfdaş oldu, elektrik

stansiyalarının enerji gücləri 55 faizdən çox artırıldı, Bakı-Tbilisi-Ərzurum, Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihələri reallaşdırıldı, təzə istehsal sahələri yaradıldı və s. Nəticədə sənayenin ÜDM-də xüsusi çəkisi 2003-cü ildəki 38 faizdən 2013-cü ildə 48 faizə qədər yüksəldi. Ümumilikdə, son 10 ildə sənaye istehsalı 2,8 dəfə, tikinti materiallarının istehsalı 2,4 dəfə, elektrik avadanlıqlarının istehsalı 2,2 dəfə, metallurgiya sənayesi 2,4 dəfə, geyim istehsalı 2,4 dəfə artıb.

Sənaye istehsalının texniki-iqtisadi səviyyəsinin yüksəldilməsi və yenidən qurulması investisiya prosesində həyata keçirilir. Bu zaman istehsalın intensivləşdirilməsi amilləri maddiləşir, istehsalın inkişafının yeni maddi-texniki bazası yaradılır. Burada, iki şərti qeyd etmək lazımdır: birincisi, investisiya prosesinin səmərəliliyi istehsalın texniki səviyyəsindən və onun yeniliklərə uyğunlaşmasından və bu yeniliklərdən səmərəli istifadə etmək qabiliyyətindən asılıdır; ikincisi, təkrar istehsal prosesində istehsalın texniki cəhətdən yenidənqurulmasında investisiya prosesi həlledici rola malikdir. Investisiyanın həcmi və istiqaməti iqtisadiyyatda texniki yeniliklərin və mütərəqqi dəyişikliklərin tempini müəyyən edir.

Ölkə iqtisadiyyatının bazar münasibətlərinə keçidinin ilk dövrlərində sənayedə baş verən ciddi geriləmələrin səbəblərindən biri istehsalın texniki-iqtisadi səviyyəsinin aşağı olması ilə əlaqədar olmuşdur. İngilis iqtisadçısı M.Qoldmen qeyd edirdi ki, sovet sənayesi rəqabətli dünya bazarından kənar qalaraq sənaye texnologiyası və sənaye məhsulunun keyfiyyəti nöqtəyi-nəzərindən geri qalmışdır (135, s. 30). 1990-1996-cı illərdə ölkədə baş vermiş geriləmələr sənayenin texniki-iqtisadi səviyyəsinin aşağı düşməsi ilə müşayiət olunmuşdur. Sənaye müəssisələrində istehsalın aşağı düşməsi və inflyasiyanın səviyyəsi onlarda istehsalın inkişaf etdirilməsi imkanlarını məhdudlaşdırmışdır. Belə ki, sənaye müəssisələrində istehsalın inkişafının maliyyələşdirilməsi mənbələrindən biri olan amortizasiya ayırmalarının dəyərdən düşməsi və ya xərclənməsi baş vermişdir. Bu şəraitdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafının maliyyələşdirilməsi üçün xarici investisiyalar cəlb edilmişdir. Lakin cəlb edilmiş xarici investisiyanın əsas hissəsi neft və qaz hasilatı sahəsinə yönəldilmişdir. Belə ki, 1995-2006-cı illərdə ölkə

iqtisadiyyatında həyata keçirilmiş cəmi investisiya qoyuluşlarının təqribən 72 faizdən çoxu neft sənayesində həyata keçirilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, neft hasilatı sənayesinə iri neft şirkətlərinin cəlb edilməsi bu sahənin texniki-iqtisadi göstəricilərinin yüksəlməsinə müsbət təsir göstərmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 10 yanvar tarixli 212 nömrəli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasında 2014-cü il “Sənaye ili” elan olunmuşdur və sənayenin inkişafı üzrə tədbirlər planı icra edilmişdir. 2014-cü ilin “Sənaye ili” elan edilməsində mühüm məqsədlərdən biri ölkəmizin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etməkdir. Eyni zamanda xarici dövlətlərdən asılılığını minimum dərəcəyə endirmək, habelə idxal dərəcəsini azaltmaq, istehsal etdiyimiz məhsulların rəqabətqabiliyyətliliyini artırmaq və ixracat faizini çoxaltmaqdan ibarətdir. Bundan əlavə, yarımfabrikat və xammal məhsullarının ixracatı azaldılmalı, hazır məhsul istehsalına önəm verilməlidir.

Son illərdə sənayeləşmənin reallaşması məqsədilə bir çox mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir. Onlardan biri də sənaye parklarının yaradılmasıdır. Buna misal olaraq Sumqayıt Texnologiya Parkı və ona yaxın müasir müəssisələri göstərmək olar. Prezident İlham Əliyev 2011-ci il 21 dekabr tarixdə imzaladığı “Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının yaradılması haqqında” fərmanı Sumqayıt sənayesinin inkişafında mühüm rol oynayıb. Həmin sənədin preambula hissəsində yazıldığı kimi, belə bir fərmanın imzalanması ölkədə innovativ və yüksək texnologiyalar əsasında rəqabətqabiliyyətli sənaye istehsalının inkişafı üçün əlverişli şərait yaradılması, bu sahədə sahibkarlığın dəstəklənməsi, əhəlinin istehsal sahəsində məşğulluğunun artırılması, qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafının təmin edilməsi məqsədinə xidmət edir. Burada yaxın və uzunmüddətli perspektivdə inkişafı stimullaşdırmaq üçün ölkənin vergi qanunvericiliyində sənaye və texnologiyalar parkında çalışan fiziki və hüquqi şəxslərə, bundan əlavə parkların idarəedici heyətinə mənfəət, gəlir, ƏDV, torpaq və əmlak vergiləri üzrə 7 illik güzəştlər nəzərdə tutulub.

Düşünülmüş dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi ölkənin dayanıqlı maliyyə resurslarının formalaşmasına və bundan əlavə də sənayenin bir çox sahələrinin inkişafı üçün şərait yaratmışdır. Son illərdə sənayenin həcmi təqribən iki dəfəyə yaxın artmışdır. Bu hal əsasən qeyri-neft sənayesi hesabına baş vermişdir.

Dünya iqtisadi böhranının davam etdiyi 2015-ci ildə qeyri-neft sənayesi 8,4 faizlik artım nümayiş etdirmişdir. Qeyri-neft sənayesinə daxil olan maşınqayırma və metallurgiya sahələrində də son on ildə ciddi dəyişikliklər müşahidə olunmuşdur. Belə ki, maşınqayırma sənayesində məhsul istehsalı 15 dəfəyə yaxın artmışdır. Bu artımda maşın və avadanlıq quraşdırılması və təmirinin, habelə elektrik avadanlıqları istehsalının böyük rolu vardır.

Ötən illər ərzində sənaye strukturunda tədricən optimallaşdırma prosesləri getmiş, mədənçixarma sektorunun payı azalmış, emal sektorunun payı isə artmışdır. 2015-ci ildə əsas kapitalla yönəldilmiş vəsait 16 milyard manata çatmışdır. Həmin məbləğin 52.9 faizi sənayeyə yatırılmışdır.

Cədvəl 2.1.Sənaye sektoruna yönəldilən investisiyalar (fəaliyyətdə olan faktiki qiymətlərlə, milyon manat)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Bütün sənaye	4276	5370	6040	7500	7640	8500	9950
<i>Xarici investisiyalar</i>	1917	2125	2668	3996	4269	5742	7351
<i>Daxili investisiyalar</i>	2359	3245	3372	3504	3371	2758	2599
Mədənçixarma sənayesi	2952	3244	3857	5095	5948	7145	8577
Emal sənayesi	510.2	847.9	861.2	888.9	644.6	482.9	424.3
İçki və tütün də daxil olmaqla qida məhsullarının istehsalı	71.2	88	162.9	177.6	107	111.6	68.5
Toxuculuq sənayesi	9.8	0.2	5.7	10.4	38.8	10.2	-
Dəri və dəri məmulatlarının, ayaqqabıların istehsalı	1.1	1.6	-	-	-	8.8	0.0
Ağac emalı və ağacdən məmulatların istehsalı	0.2	98.3	30.1	23.4	15.0	17.6	17.8
Kağız və karton istehsalı, Poliqrafiya fəaliyyəti	0	18.5	4.4	3.5	21.1	26	1
Neft məhsullarının istehsalı	25.4	48.4	32.5	25.6	33.1	16.3	88.4
Kimya sənayesi	1.3	1.5	1.5	3.5	2.1	6.8	18.5

Rezin və plastmas məmulatların istehsalı	0	27.8	35.3	50.3	16.4	22.2	17.1
Tikinti materiallarının istehsalı	195.2	139.7	26.7	43.3	56.5	37.3	27.6
Metallurgiya sənayesi	21.5	100	54.4	51	2.3	5.2	1.3
Maşın və avadanlıqların istehsalı	0.2	0.1	-	1.7	0.1	19.5	10.0
Elektrik, kompüter və digər elektron avadanlıqların istehsalı	19	0	17.3	12.4	18.5	31.2	18.7
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	422.6	768.9	565.8	489.4	423.7	287.2	370.2
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	391.5	508.5	755.7	1026.0	623.3	584.7	578.6

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi

Cədvəl 2.1-in məlumatlarından görüldüyü kimi, 2010-2016-cı illər ərzində ölkə sənayesinə 49,276 mln. manat investisiya qoyulmuşdur.

Həmin dövrdə ölkə sənayəsinə yönəldilmiş investisiyanın 56.9 faizi xarici investisiya payına düşmüşdür. Cədvəlin təhlili zamanı həyata keçirilmiş investisiya qoyuluşlarının 74,7 faizi mədənçıxarma sənayesinin payına düşdüyünü görmək olar. 2010-2016-cı illər ərzində emal sənayesində həyata keçirilmiş cəmi investisiya qoyuluşlarının 16.9 faizi yeyinti sənayesinin payına, 11.3 faizi isə tikinti materiallarının istehsalı payına düşmüşdür. Beləliklə, emal sənayesinin digər sahələrinin inkişafına çox cüzi həcmdə investisiya yönəldilmişdir. Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı və həmçinin su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı isə müvafiq olaraq 6,75 və 9.06 faiz tutur.

Son illərdə mədənçıxarma sənayəsinə investisiya qoyuluşları artmışdır. Belə ki, 2016-cı ildə bu sahəyə investisiya qoyuluşlarının həcmi 2010-ci ilə nisbətən 3.1 dəfə çoxalmışdır. Bu artım həm daxili investisiyalar hesabına, həm də dövlət təminatlı xarici kreditlər hesabına təmin edilmişdir.

Beləliklə, emal sənayesində istehsalın texniki-iqtisadi səviyyəsini yüksəltmək üçün prioritet sahələrin inkişafına investisiya qoyuluşlarının cəlb edilməsi zəruridir. Belə investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi mənbələri kimi

dövlət büdcəsi, dövlət təminatlı xarici kreditlər, xarici birbaşa investisiyalar, əhalinin vəsaiti və s. təşkil edə bilər.

Son illərdə neft və qaz hasilatı sahəsindən əlavə qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün də xarici investisiya yönəldilmişdir. Buna misal olaraq, Xırdalan Pivə zavodu, Bakı Tütün Kombinatı, Qaradağ-sement müəssisəsi və digərləri xarici investisiyanın cəlb edilməsi hesabına yenidən qurulmuş müəssisələr göstərmək olar. Yuxarıda qeyd edilmiş müəssisələrin daxili bazarda rəqabət qabiliyyətlilliyi əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Hal hazırda Azərbaycanda bir sıra xarici investisiyalı müəssisələr fəaliyyəti davam edir. Bunlara, “Baku Coca-cola bottlers Ltd”, Baku Steel Company, Holçim sement zavodunu, Caspian Fish Co və digər sənaye müəssisələrini misal göstərmək olar.

2013-cü ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin iştirakı ilə Bakı gəmiqayırma zavodunun rəsmi açılışı olmuşdur. AİŞ, ARDNŞ və Sinqapurun “Keppel” şirkətinin səhmdar olduğu bu müəssisə 2011-ci ildə təsis edilmişdir. Zavodda ARDNŞ 65 faiz, AİŞ 25 faiz, və Sinqapurun “Keppel Corporation” şirkəti 10 faiz paya malikdir. Layihəni əsas məqsədlərindən biri 1000 yeni iş yerinin yaradılmasıdır. Zavod istifadəyə verildikdən sonra birinci il ərzində 4 ədəd 15 min ton yükləmə qabiliyyətinə malik olan tanker tikmək imkanı nəzərdə tutulmuşdur ki, bu da ölkənin yükləmə potensialına böyük dəstək kimi qiymətləndirilə bilər.

Müasir iqtisadi və sosial inkişaf innovasiya fəaliyyətinin fəal şəkildə inkişaf etməsi və innovasiya texnologiyasının, məhsul və xidmətlərin geniş yayılmasını tələb edir. Bu səbəbdən innovasiya fəaliyyəti xüsusi model və metodların tətbiqini tələb edən kifayət qədər mürəkkəb bir prosesdir. İnnovasiyalar sosial-iqtisadi inkişafın adekvat modellərinin və proqnozlarının tərtib edilməsini, investisiyaların artırılmasını tələb edir.

İnnovasiyalar insan fəaliyyətinin bütün sahələrini əhatə etməklə *tətbiqi sahələrində, genişlənmə miqyasına, xarakterinə* görə fərqlənir:

- Tətbiqi sahə üzrə innovasiyalar elmi-texniki, təşkilati-iqtisadi, sosial-mədəni və dövlət-hüquqi bölmələrini təşkil edir.

- Genişlənmə miqyasına görə qlobal, milli, regional, sahə və lokal (müəssisələr) kimi fərqləndirilir.
- Xarakterinə görə təkamül istiqamətli və radikal ola bilər. Belə ki, iqtisadiyyata ən çox təsir göstərən innovasiyalar müəssisələr üzrə texniki innovasiyalardır: yeni məhsullar, məmulatlar, texnika, texnoloji proseslər.

İnnovasiya fəaliyyəti əsasən istehsal müəssisələrində cəmləşdirilmişdir. Məhz burada istər tədqiqat müəssisələrinin, istərsə də bilavasitə müəssisələrin özlərinin yeni tədqiqat və işləmələri reallaşdırılır. Bu səbəbdən innovasiyalar haqqında statistik informasiyaların toplanmasında belə müəssisələr əsas obyektlər hesab edilir. Elm, texnologiya və innovasiya sahələrində aparılan müşahidələr öz növbəsində həmin sahələrin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin kompleks təhlilini aparmağa imkan verir.

İnnovasiyalı iqtisadiyyatın əsaslarının formalaşdırılması ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında yüksək nəticələrin əldə edilməsində həlledici amil təşkil edir. Bu məqsədlə dövlət tərəfindən bir sıra tədbirlər həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 2012-ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan 2020:gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyasında qarşıdakı dövr üçün respublikanın əsas sosial-iqtisadi inkişaf istiqamətləri müəyyən olunmuşdur. Bu konsepsiyaya uyğun olaraq ölkədə prioritet sənaye istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi və sənayenin inkişafında növbəti mərhələnin təmin edilməsi məqsədilə "Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı" qəbul olunmuşdur.

Dövlət Proqramının başlıca məzmunu təbii resursların ixracından iqtisadi artımın innovasiya modelinə keçiddə ifadə olunur. Buna görə də sənayenin, o cümlədən emal sənayesinin inkişafı, elmtutumlu və innovativ istehsalın genişləndirilməsi, ixracyönümlü və rəqabətqabiliyyətli istehsalın artırılması və s. əsas məqsədlər kimi qarşıya qoyulmuşdur. Göründüyü kimi milli iqtisadiyyatın innovativ inkişafına keçid bu məqsədlərin reallaşdırılmasının mühüm vasitəsidir.

Deməli, iqtisadiyyatın bütün sahələrində, ilk növbədə sənayedə innovasiya səviyyəsinin artırılması bu gün üçün ən aktual problemlərdən biri hesab edilir.

Innovasiyalı iqtisadiyyatda sosial-iqtisadi, maliyyə, sosial-psixoloji və sosial-ekoloji səmərənin təmin olunmasını təmin edən yeni istehsal-innovasiya yanaşmasının formalaşması sənaye müəssisələrinin uğurlu inkişafının əsasını təşkil edir. Əsas məqsəd yeni, yaxşılaşdırılmış məhsul növlərinin buraxılışı, onun istehsalı metodlarının təkmilləşdirilməsi, çatdırılması, realizasiyası və xidmətin göstərilməsinə yönəlmiş istehsal-innovasiya proseslərinin mütəmadi olaraq təkmilləşdirilməsi yolu ilə sənaye müəssisələrinin dayanıqlı inkişafının təmin edilməsidir.

Innovasiya fəaliyyətinin və sənaye istehsalının innovativliyinin konseptual məsələlərinin həllində, adekvat innovasiya siyasətinin həyata keçirilməsinin elmi-nəzəri, metodoloji, texniki, texnoloji və digər aspektlərində uğurlar mükəmməl informasiya təminatı sayəsində mümkündür. Bu baxımdan innovasiya fəaliyyəti haqqında informasiya Dövlət Statistika Komitəsinin hesabat formalarında öz əksini tapmışdır. Bu istiqamətdə sənaye statistikasının “Müəssisələrin innovasiya fəaliyyəti haqqında” 2 №-li forma (innovasiya) illik rəsmi statistika hesabatında aşağıdakı bölmələr üzrə məlumatlar toplanır.

2010-2016-cı illər üzrə “Yenilik səviyyəsinə və iqtisadi fəaliyyət növlərinə görə innovasiya məhsulunun həcmi” üzrə dinamikanı əks etdirən cədvəl aşağıda verilmişdir.

Cədvəl: 2.2 Yenilik səviyyəsinə və iqtisadi fəaliyyət növlərinə görə innovasiya məhsulunun həcmi

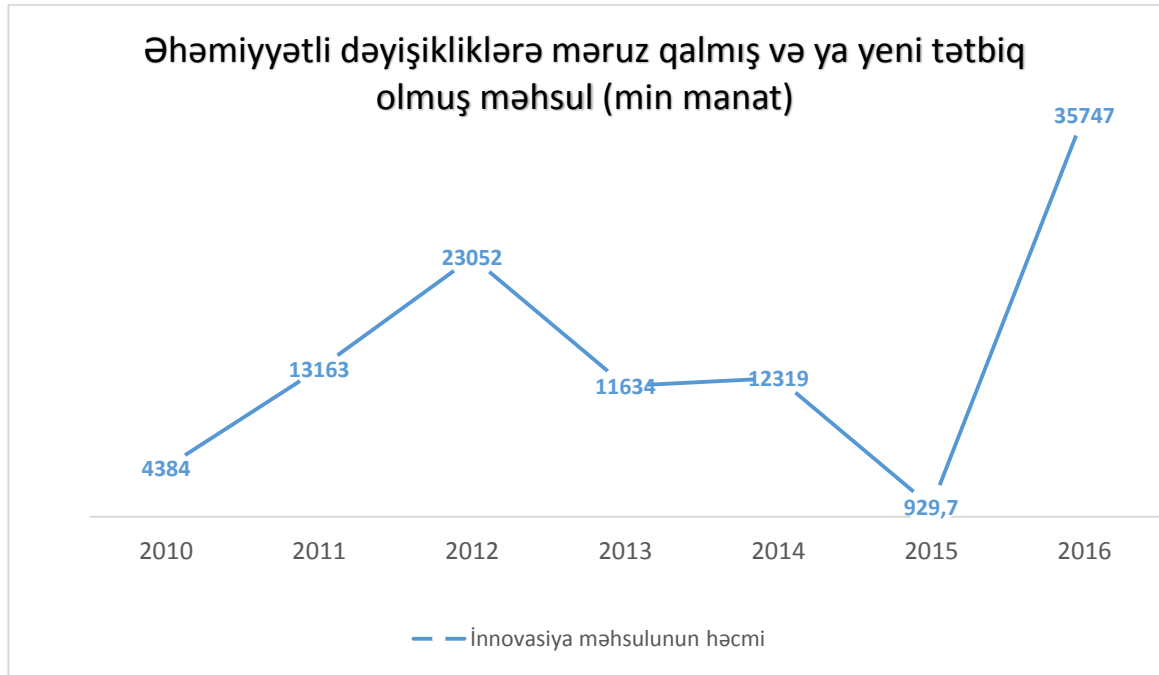
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Bütün sənaye	8 139	31 589	9326	13877	21534	35179	27929
məhsul innovasiyaları	7 952	30 904	5975	11899	13510	13684	21346
proses innovasiyaları	187.3	684.6	3351	1978	8024	21495	6583
Mədəncixarma sənayesi	4.8	692.9	778.4	8197	4133	2671	179.6
məhsul innovasiyaları	4.8	692.9	778.4	8052	3987	2527	10.0
proses innovasiyaları	-	-	-	144.5	145.6	143.5	169.6
Emal sənayesi	8 128	29 319	8083	4066	17384	32493	27744
məhsul innovasiyaları	7 941	28 634	5196	3847	9523	11157	21376

proses innovasiyaları	187.3	684.6	2887	219.3	7861	21336	6368
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	-	-	464.5	1614	17	15.1	5.0
məhsul innovasiyaları	-	-	-	-	-	-	-
proses innovasiyaları	-	-	464.5	1614	17	15.1	5.0
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	5.7	1 577	-	-	-	-	-
məhsul innovasiyaları	5.7	1 577	-	-	-	-	-
proses innovasiyaları	-	-	464.5	1614	17	15.1	5.0

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi

Cədvəldə sənayenin “Əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmış və ya yeni tətbiq olmuş məhsul”un həcmi üzrə verilmiş yekun göstəricilərin dinamikasının qrafik təsviri aşağıdakı kimidir.

Şəkil 2.1

Cədvəldə görüldüyü kimi, yalnız 2015-ci ildə sənayedə innovasiyaya çəkilən xərclərin həcmi digər illərə nisbətən yüksək olmuşdur. Bu hal emal sənayesinin proses innovasiyasına yönəldilən investisiyanın hesabına baş vermişdir. Təhlil göstərir ki, son 5 ildə su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahəsində məhsul və proses innovasiyalarına əhəmiyyətli həcmdə vəsait sərf edilməmişdir. Eyni zamanda, in-novasiyaya xərclənmiş pul vəsaitləri əsasən xarici ölkələrdən yeni texnologiyaların və yeni avadanlıqların əldə olunmasına sərf edilmişdir.

Hazırda sənaye müəssisələrinin malik olduqları texnologiyanın köhnəlməsi və məhsul modellərinin müasir tələblərdən geri qalmaları ilə yanaşı, elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor bölmələrinin maddi-texniki bazasının köhnəlməsi və onlarda işləyən kadrların biliklərində geriləmələr baş vermişdir. Belə şəraitdə mövcud elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor bölmələrinin maliyyələşdirilməsi hesabına onların sənaye istehsalının texniki səviyyəsinin yüksəldilməsinə təsiri məhdud olacaqdır. Bununla belə, ölkədə innovasiya fəaliyyətinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi və elmi-texniki fəaliyyətlə məşğul olan müəssisələrin və iri müəssisələrin tərkibində elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor bölmələrinin inkişaf etdirilməsi zəruridir. Ölkə daxilində innovasiya fəaliyyətinin azalması və yeni texnika, texnologiya və digər sənaye mülkiyyəti formalarının kənardan idxal edilməsinin iki mühüm çatışmamazlığı vardır. Bunlardan birincisi, cəlb olunan texnologiyadan 100 faiz mənimsənilmə imkanlarının məhdudluğu ilə əlaqədardır. Çünki təcrübə göstərir ki, baş müəssisəyə nisbətən yeni texnologiyaları cəlb edən müəssisə yeni texnologiyanın mənimsənilməsinin vaxtı, həm də səviyyəsi baxımından geri qalır. İkincisi, yeni texnologiya ilk növbədə, onun yaradıldığı müəssisədə tətbiq edilir. Belə halda isə, elmi tədqiqat və təcrübə konstruktor işlərini idxal edən ölkənin iqtisadiyyatının texniki-iqtisadi səviyyəsi ixrac edən ölkədən həmişə geri qalır.

Hazırda su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahəsində texniki-iqtisadi səviyyəsinin yüksəldilməsi və bu sahənin inkişafı üçün iri həcmli investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi tələb olunur. Belə şəraitdə, ilk növbədə, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sənayesi müəssisələrində istehsalın texniki səviyyəsinin yüksəldilməsi zəruridir. Çünki, istehsalın texniki səviyyəsinin aşağı olması rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsal etmək imkanlarını məhdudlaşdırır ki, bu da müəssisədə istehsalın, əməyin və idarəetmənin təşkilinin təkmilləşdirilməsi sahəsində həyata keçirilməli olan tədbirlərin əhəmiyyətini azaldır.

2.2. Sənayenin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsində dövlətin rolu

Azərbaycanın iqtisadi inkişafının müasir mərhələsində dünya bazarında rəqabət qabiliyyətinə malik məhsul istehsal edə bilən sənaye müəssisələrinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi məqsədilə dövlətin sənaye siyasətinin hazırlanması və həyata keçirilməsi zəruridir. Dövlətin sənaye siyasətinə, inkişaf sahəsində qarşıya qoyulmuş vəzifələrin həlli məqsədilə uzunmüddətli xarakter daşıyan iqtisadi qərarların, bu qərarların birbaşa və dolaylı əlaqələndirilməsinə, bəzi hallarda isə əsas iqtisadi dəyişənlərin (gəlir, istehlak, məşğulluq, investisiya, qənaət, ixrac, idxal və s.) vəziyyəti və artımı üzərində nəzarətə istiqamətlənmiş dövlətin şüurlu cəhdləri kimi baxmaq olar (10, s.527).

Belə siyasət aşağıdakı faktorlar ilə əlaqədardır:

i. Qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olunması məqsədilə dövlət xərclərinin həcmi və istiqaməti ilə əlaqədar olur.

ii. Təsərrüfat subyektlərinin məşğulluq, investisiya qoyuluşları, məhsul buraxılışı və s. ilə əlaqədar qərarlarına təsir etməyi əhatə edir.

iii. Məhdud iqtisadi resursların müxtəlif sahələr arasında bölüşdürülməsinə istiqamətlənmiş tədbirləri.

iv. özəl bölmənin qarşıya qoyulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsinə yönəldilməsinə istiqamətlənmiş tədbirləri ilə əlaqədardır.

Sənaye siyasətinin **əsas məqsədi** balanslaşdırılmış və davamlı inkişafı təmin etməyə imkan verən struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsi üçün məhdud resursların səfərbər edilməsidir. Qeyd etmək lazımdır ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə sənaye siyasətinin həyata keçirilməsinə tələbat inkişaf etmiş ölkələrə nisbətən daha böyükdür. Belə ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrin bazarları struktur və funksional baxımından qeyri-təkmilliyi ilə fərqlənir. Əmtəə və istehsal resursları bazarları çox vaxt zəif təşkil edildiyindən qiymətin strukturundakı yaranan təhriflər nəticəsində istehsalçı və istehlakçılara cəmiyyət baxımından əmtəə, xidmət və resursların real dəyərini zəif əks etdirən iqtisadi siqnal və impulslar daxil olur. Belə şəraitdə bazarların tənzimlənməsi və qiymətin strukturunun formalaşmasında əhəmiyyətli rol dövlətə məxsus olur. Eyni zamanda,

qeyri-təkmil və tarazlı olmayan bazarlarda əmtəə və iqtisadi resursların iqtisadi və maliyyə qiymətlərində əhəmiyyətli fərqlər mövcud olur. Belə şəraitdə bazar, iqtisadi resursların cəmiyyətin uzunmüddətli məqsədlərinə ən yaxşı formada cavab verən şəkildə bölgüsünə gətirib çıxarmır və buna görə də dövlətin tənzimləyici roluna ehtiyac yaranır. Xüsusilə, qeyd etmək lazımdır ki, bazar münasibətlərinin inkişaf etmədiyi və inkişaf səviyyəsi nisbətən aşağı olan ölkələrdə ayrı-ayrı fərdi fəaliyyətlərin kordinasiyasının özünü-tənzimlənmə mexanizmi inkişaf etmiş ölkələrə nisbətən səmərəsiz işləyir. Bu isə fərdi qərarlar əsasında təsərrüfat fəaliyyətinin optimallaşdırılmasına imkan vermir. Buna görə də, dövlət sənayenin inkişafında passiv mövqe tutmamalı, səmərəli tədbirlər həyata keçirməli, iqtisadi inkişaf üçün məhdud iqtisadi resurslardan optimal istifadəyə nail olmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, dövlətin sənaye siyasətinin formalaşmasını zəruri edən amillərdən biri onun cəmiyyətin iqtisadi fəaliyyətində rolu ilə əlaqədardır. Belə ki, 2007-ci ildə dövlətin büdcə gəlirləri ümumi daxili məhsulun 26,7 faizinə bərabər olmuşdur.

Dövlət təsərrüfat subyektlərinin gəlirlərinin formalaşmasına, onların fəaliyyət qaydalarına, istehsal etdiyi məhsulların keyfiyyətinə və istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin ayrı-ayrı tərəflərinə təsir göstərir, istehsal-təsərrüfat fəaliyyətində dövlət müəssisələrinin vasitəsilə birbaşa iştirak edir. Bütün bunlar ölkədə iqtisadi inkişafın dövlətin fəaliyyətindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Buna görə də, dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərin əsaslandırılması, onların əlaqələndirilməsi zəruridir.

Sənaye müəssisələrinin səmərəli fəaliyyəti onlarda planlaşdırma işinin hansı səviyyədə təşkilindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Müəssisənin istehsal-təsərrüfat və satış fəaliyyətinin dəqiq planlaşdırılması üçün istehsal ediləcək məhsula tələb və təklif, istehlak ediləcək xammal və materialların qiyməti, əmək haqqı, faiz dərəcəsi, inflyasiya və s. bu kimi parametrlərdə baş verə biləcək dəyişikliklər haqqında proqnozlar tələb olunur. Bu parametrlərin dəyişməsinə isə dövlətin iqtisadi siyasəti bilavasitə təsir göstərir. Bu baxımdan, dövlət özünün iqtisadi siyasətini müəyyən etməklə, sosial-iqtisadi inkişaf proqramları işləyib hazırlamaqla

sənaye müəssisələrinin öz fəaliyyət istiqamətlərini planlaşdırmaq üçün müəyyən həcmdə informasiya ilə təmin etmiş olur. Bu da iqtisadiyyatda qeyri-müəyyənliyin azalması, bununla əlaqədar riskin aşağı düşməsi və son nəticədə iqtisadi fəallığın yüksəlməsi ilə nəticələnir, milli iqtisadiyyatda yarana biləcək disproporsiyaları azaltmağa şərait yaradır.

Dövlətin sənaye siyasətinin müəyyən olunması üç mərhələni əhatə edir:

I. Sənayenin inkişaf prioritetləri dəqiq müəyyən edilməlidir.

Bu mərhələdə cəmiyyətin inkişafı baxımından dövlət sektoru ilə yanaşı özəl sektorunun inkişafının məqsədəuyğun istiqamətləri öyrənilir və bu prioritetlərə nail olmağın nəticələri qiymətləndirilir. Azərbaycanda fərdi təsərrüfat subyektlərinin iri layihələri sərbəst şəkildə həyata keçirmək imkanlarının məhdudluğu, sənaye istehsalının texniki-iqtisadi səviyyəsinin aşağı olması bu sahənin inkişaf mərhələlərinin dövlət tərəfindən müəyyən olunması və bu sahədəki məqsədlərin prioritetləşdirilməsini zəruri edir.

II. Özəl sektorun zəruri tələblər səviyyəsində fəaliyyət göstərə bilmədiyi sahələr müəyyən olunmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, inkişaf səviyyəsi nisbətən aşağı olan ölkələrdə özəl sektorun nəinki infrastruktur sahələrin inkişafına, həm də bəzən optimal ölçüsü böyük olan sənaye istehsallarına investisiya qoymaq imkanları məhdudu olur. Buna görə də, dövlət özəl bölmənin imkanlarını dəqiq qiymətləndirməli və bu imkanların artırılması istiqamətində tədbirlər həyata keçirməlidir.

III. Sənayenin prioritet sahələrinin inkişafının təmin edilməsi üçün siyasət vasitələri müəyyən olunur və tətbiq edilir.

Dövlətin sənaye siyasəti sənayenin inkişafı üçün əlverişli mühitin formalaşdırılması ilə yanaşı, sənayenin ərazi və sahə strukturunun təkmilləşdirilməsi məqsədilə kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsini əhatə edir. Ölkə sənayesinin strukturunun təkmilləşdirilməsi və bu sahədə davamlı inkişafın təmin edilməsi sahəsində tədbirlərin müəyyən edilməsi kompleks tədqiqatlar əsasında mümkündür. Çünki sənayenin inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsi

sahəsində kompleks tədqiqatlar aparmadan sənaye siyasətinin səmərəliliyinə nail olmaq mümkün deyildir. Dövlətin sənaye siyasəti iqtisadi artımı təmin etməklə yanaşı, sənayenin strukturunun təkmilləşdirilməsinə yönəldilir. Bu isə bəzi sahələrin inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutur. Yəni bəzi sahələrin inkişafını təmin etmək üçün bu sahələrdə istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün dövlət tərəfindən xərclər çəkilir. Bu xərclərin səmərəli olması üçün sənayenin prioritet istiqamətləri düzgün müəyyən edilməli, bu prioritet istiqamətlər əlaqələndirilməli və qaşıya qoyulmuş məqsədlərin həyata keçirilməsi üçün qarşılıqlı əlaqəli bütün tədbirlər həyata keçirilməlidir. Araşdırmalar göstərir ki, rəqabət qabiliyyətli sahələrdə yaranan gəlirlər hesabına geridə qalmış sahələrin inkişaf etdirilməsinə cəhdlər heç də həmişə uğurla nəticələnmişdir. Bəzən belə hal rəqabət qabiliyyətli istehsallarda da problemlərin yaranmasına səbəb olur, onların inkişafını məhdudlaşdırır. Buna görə də, sənaye siyasətinin işləyib hazırlayarkən prioritet sahələrin düzgün müəyyən edilməsi, bu sahələrin inkişaf imkanlarının dəqiq qiymətləndirilməsi zəruridir.

Bütövlükdə, dövlətin sənaye siyasəti ictimai mənafeələrə xidmət etməklə aşağıdakı məqsədləri təmin etməlidir:

- milli sənayenin qorunmasını;
- ağır vəziyyətdə olan firma və sahələrin dəstəklənməsini;
- məşğulluğun qorunmasını;
- kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının dəstəklənməsini;
- istehlakçıların hüquqlarının qorunmasını;
- haqsız rəqabətin qarşısının alınması və sağlam rəqabət mühitinin yaradılması

və s.

Sənaye siyasətinin əsas modellərinə **ixracçıya, idxalı əvəz edən və innovasiya modelləri** aiddir. Qeyd etmək lazımdır ki, bütövlükdə sənayenin ayrı-ayrı sahələrində və onun inkişafının ayrı-ayrı mərhələlərində qeyd edilən modellər ayrı-ayrılıqda tətbiq edilə bilər.

Sənaye siyasətinin idxalı əvəz edən modeli daxili bazarın yerli istehsal hesabına təmin edilməsinə yönəldilmiş tədbirləri nəzərdə tutur. Bu tədbirlərə

- ✓ proteksionist siyasətin həyata keçirilməsi,
- ✓ milli valyutanın kursunun möhkəmlənməsinin qarşısının alınması,
- ✓ yerli istehsalın qüvətli kreditləşdirilməsi və s. aiddir.

Qeyd etmək lazımdır ki, idxalı əvəz etmə siyasəti inkişafın aşağı səviyyəsində səmərəli ola bilər. Belə ki, ölkədə məşğulluq səviyyəsinin aşağı olması, yerli sənayenin formalaşması üçün əlverişli şəraitin yaradılması zərurəti idxalın qismən məhdudlaşdırılmasını məqsədəuyğun edər. Bu sahədə həyata keçirilən tədbirlər tədiyyə balansının strukturunun yaxşılaşmasına, məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsinə, yerli sənaye sahələrinin yaranmasına və bu sahələrin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi üçün zəruri bazanı formalaşmasına gətirib çıxarır. Bununla belə, idxalı əvəz etmə siyasəti istehlakçıların xərcləri hesabına ayrı-ayrı sahələrin inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutur. Belə ki, yerli məhsulların qiymət və keyfiyyət baxımından xarici analoqları ilə rəqabətə davam gətirməmələri daxili bazarın qorunması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsini zəruri edir. Qiymət və keyfiyyət baxımından yerli məhsullar ilə xarici analoqlar arasındakı fərqi isə yerli istehlakçılar ödəyirlər. Buna görə də, idxalın məhdudlaşdırılmasına yönəldilmiş tədbirlərdən cəmiyyət üçün zərər və gəlirlər dəqiq müəyyən edilməli, bu tədbirlərin ayrı-ayrı qruplara təsiri qiymətləndirilməlidir.

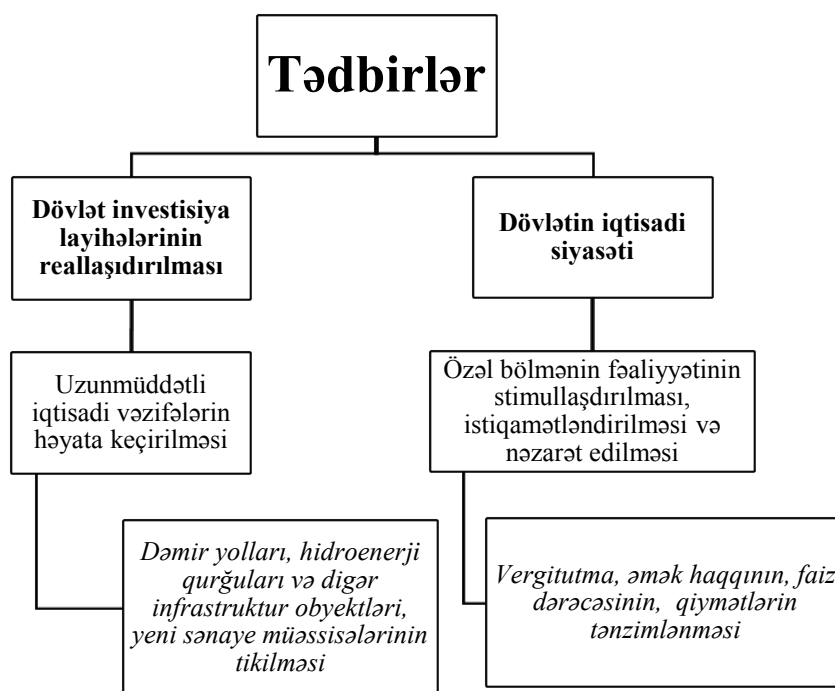
Azərbaycanda sənayenin inkişafına idxalı əvəz etmə siyasətinin təsiri məhduddur. Belə ki, Azərbaycan kiçik ölkələr qrupuna aiddir və kiçik ölkələrdə istehsalın strukturu ilə istehlakın strukturu əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Kiçik ölkənin daxili bazarının həcmi əksər sənaye məhsulları üzrə istehsalın minimal səmərəli ölçüsünü təmin etmir. Qeyd etmək lazımdır ki, istehsalın minimal səmərəli ölçüsü (MSÖ) məhsul istehsalına və reallaşdırılmasına çəkilən xərcləri minimuma endirən istehsalın minimal səviyyəsidir. Miqyasdan qənaət sənaye sahələrinin böyük hissəsində istehsal edilən məhsulların qiymətə görə rəqabət qabiliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Bu qənaətin həcmi əsasən sabit xərclərin həcmi yüksək olan sahələrdə böyük olur. Belə sahələrə əsasən elmi-texniki tərəqqini təmin edən və onun nailiyyətlərindən geniş istifadə edən sahələr aiddir.

Sənaye siyasətinin ixrac yönümlü modeli ixraca istiqamətlənmiş sənaye istehsallarının stimullaşdırılmasını nəzərdə tutur. Kiçik ölkələrin iqtisadiyyatının xarici iqtisadi əlaqələrdən asılılığı ixrac yönümlü sənaye siyasətinin həyata keçirilməsinin əhəmiyyətini artırır. Hökumət vergi və gömrük güzəştlərinin tətbiqi, güzəşli şərtlərlə kreditlərin verilməsi və s. yollarla ixracyönümlü sahələrin fəaliyyəti və inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır.

Qeyd etmək lazımdır ki, xammalla əlaqəli ixracyönümlü sənaye siyasəti modellərinin reallaşdırılması ölkə iqtisadiyatı üçün mənfi nəticələrin yaranmasına gətirib çıxarır. Belə ki, xammalın ixracın tərkibində əhəmiyyətli şəkildə artması milli iqtisadiyyatın primitiv strukturunun formalaşmasına, emal sənayesinin rəqabət qabiliyyətinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Neft və qaz ixracı hesabına ölkəyə iri həcmli xarici valyutanın daxil olması hesabına milli valyutanın möhkəmlənməsinin sənaye müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinə mənfi təsirinin azaldılması üçün vergi, gömrük, kredit və s. mexanizmlərindən səmərəli istifadə edilməsi zəruridir.

Sənaye siyasətinin innovasiya modelinin əsasında yüksək səviyyəli texnologiya tətbiq edilən və kapital tutumlu istehsala əsaslanan iqtisadi inkişafın təmin edilməsi durur. İnnovasiya modeli ölkənin elmi-texniki potensialının artırılması, təhsil institutlarının inkişafını və ölkə iqtisadiyyatının ixtisaslı kadrlarla təminatını, elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin tətbiq olunduğu mürəkkəb istehsalların inkişafını və s. nəzərdə tutur.

Qarışıq iqtisadiyyatda sənayenin inkişafının təmin olunması sahəsində dövlətin həyata keçirdiyi tədbirləri iki qrupda birləşdirmək olar:

Sxem 2.2 Sənayenin inkişafının təmin olunması sahəsində dövlətin həyata keçirdiyi tədbirləri.

Bunlardan birincisinə, yerli yığım və xarici ölkələrdən cəlb edilmiş vəsaitlər hesabına uzunmüddətli iqtisadi vəzifələrin (məsələn, dəmir yolları, hidroenerji qurğuları və digər infrastruktur obyektləri, yeni sənaye müəssisələrinin tikilməsi və s.) həyata keçirilməsi üçün dövlət investisiya layihələrinin reallaşdırılması, ikincisinə isə, sosial (ictimai mənafe baxımından) məqsədlərlə özəl bölmənin məqsədlərini əlaqəyəndirmək üçün bu bölmənin fəaliyyətinin stimullaşdırılması, istiqamətləndirilməsi və bəzən də nəzarət edilməsinə istiqamətlənmiş dövlətin iqtisadi siyasəti (məsələn, vergitutma, əmək haqqının, faiz dərəcəsinin, qiymətlərin tənzimlənməsi və s.) aiddir.

Keçid iqtisadiyyatında dövlətin nəinki özəl bölmənin inkişafına şərait yaradan infrastruktur bölmələrin və sosial yönümlü obyektlərin yaradılmasına, həm də bəzi sənaye istehsallarının inkişafına investisiya qoyuluşları həyata keçirməsinə zərurəti yaranır. Bu əsasən özəl bölmə tərəfindən iri sənaye layihələrinin reallaşdırma imkanlarının məhdud olması ilə əlaqədardır. Fikrimcə, Azərbaycanda sənayenin inkişafının təmin edilməsində dövlət investisiyalarının əhəmiyyəti böyükdür və bu investisiyaların özəl bölmənin inkişafına təsirinin nəzərə alınması vacibdir. Belə ki, artıq qeyd edildiyi kimi, sənaye siyasəti işlənib hazırlanarkən

özəl bölmənin kifayət qədər uğurla inkişaf etdirə bilmədiyi sənaye sahələri dəqiq müəyyən edilməli və dövlət investisiyaları bu sahələrə yönəldilməlidir. Bu zaman, iqtisadi inkişafı məhdudlaşdıran disproporsiyaların aradan qaldırılması üçün dövlət tərəfindən tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir. Belə ki, ölkədə sənaye sahələrinin rəqabət qabiliyyəti əlaqədar sahələrin mövcudluğu ilə bağlı olur. Buna görə də, sənaye siyasəti ayrı-ayrı sənaye sahələrinin əlaqəli inkişafını nəzərə almalı və dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən sahələrin inkişafının digər sahələrin inkişafına təsiri müəyyən etməlidir.

Sənaye siyasətinin qarşısında duran əsas məqsədlərin reallaşdırılmasında vergi siyasəti mühüm rol oynayır. Sənayenin rəqabətqabiliyyətinə təsir göstərən vergi vasitələrinə mənfəət, əmlak, yol vergisinin aşağı salınması, investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsini stimullaşdıran vergi güzəştlərinin tətbiqi və s. aiddir. Vergilər qiyməti formalaşdıran əsas element olduğundan onun səviyyəsinin dəyişməsi ölkədə qısamüddətli dövüdə sənaye müəssisələrinin gəlirlərinə, uzunmüddətli dövüdə isə sənaye məhsullarına olan tələbin həcminə təsir gösərir. Bu baxımdan, vergilərin azaldılması ölkədə istehsal edilən məhsulların qiymətə görə rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsinə səbəb olur.

Ölkədə sənayenin rəqabət qabiliyyətinin formalaşmasında pul-kredit alətləri də əhəmiyyətli rol oynayır. Pul-kredit alətləri ölkədə maliyyə sabitliyinin təmin olunmasında mühüm rol oynamaqla sənayenin prioritet sahələrinin inkişafının stimullaşdırılması məqsədini daşıyır. Bu baxımdan, maliyyə bazarlarının zəif inkişaf etdiyi və bazar mexanizminin sərbəst pul vəsaitlərinin səmərəli şəkildə səfərbər edilməsi və bölüşdürülməsi imkanlarının məhdud olduğu keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə dövlət, kredit axınlarının strukturuna təsir etməklə sənayenin prioritet istiqamətlərinin inkişafını güzəştli şəkildə maliyyələşdirə bilər.

Son illərdə ölkədə iqtisadi artımın və sənayenin inkişafının əsas mənbəyi neft və qaz ehtiyatlarının təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb edilməsi olmuşdur. Belə ki, 2007-ci ildə neft hasilatı 2000-ci ilə nisbətən 3 dəfə, qaz hasilatı isə 2 dəfə artmışdır. Bu artımın əsas hissəsi son illərdə baş vermişdir. Eyni zamanda, dünya bazarında neftin qiyməti 2000-ci ilin yanvar ayında 26,9 ABŞ dollarından 2007-ci ilin

sentyabr ayında 79,4 ABŞ dollarına qədər artmış və qiymət-lərin daha da yüksəlməsi gözlənilir. Belə şəraitdə ölkəyə iri həcmli neft gəlirləri daxil olmağa başlamışdır və bu gəlirlər qeyri-neft sektorunun inkişafının maliyyələşdirilməsinə imkanlar yaradır. Fikrimcə, hazırda Azərbaycanda emal sənayesinin inkişafı sahəsində iri miqyaslı tədbirlər həyata keçirmək üçün dövlətin imkanları artmaqdadır və bu dövlətin sənaye siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsi üçün əlverişli şərait yaradır.

Fikrimcə, dövlətin sənaye siyasəti aşağıdakı məqsədlərin əldə edilməsinə yönəldilməlidir:

1. Sənaye müəssisələrində iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsinə. Sənaye siyasəti ölkədə iqtisadi resurslardan səmərəli istifadənin dəstəklənməsinə yönəldilməlidir. Çünki sənaye müəssisələrinin davamlı rəqabət üstünlükləri məhz iqtisadi resurslardan səmərəli istifadə imkanlarına malik olduqda yaranır. Bunun üçün dövlət sənaye müəssisələrində xərclərin aşağı salınması, yeni müəssisələrin, yeni məhsulların, yeni fəaliyyət növlərinin, yeni istehsal və reallaşdırma metodlarının yaradılması, texniki tərəqqi və innovasiya üçün mühitin yaradılması istiqamətində tədbirlər həyata keçirməlidir.

2. Sənaye müəssisələrinin davranışlarının optimallaşdırılma-sına kömək etmək. Dövlətin sənaye siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biri sahəyə giriş və çıxışın sərbəstliyini yüksəltmək, innovasiyaya stimulu artırmaq, firmalar arasında rəqabətin müəyyən səviyyəsinin dəstəkləməkdən ibarət olmalıdır.

3. Sənayenin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi ölkədə əlaqədar sahələrin inkişafından asılı olduğundan dövlət sahələrarası əlaqələrin təkmilləşdirilməsi və bütövlükdə iqtisadiyyatın səmərəli fəaliyyət göstərməsini dəstəkləməlidir.

Nəticə və təkliflər

Ölkə iqtisadiyyatında əldə olunmuş makroiqtisadi sabitlik, dinamik iqtisadi artım, yoxsulluğun azaldılması və əhalinin sosial rifahının yüksəldilməsi sahəsində qazanılan uğurlar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən sistemli və ardıcıl fəaliyyətin nəticəsidir.

Dövlətimizin başçısının 2014-cü ili “Sənaye ili” elan etməsi keyfiyyətə yeni mərhələdə Azərbaycanın inkişaf etmiş ölkələr səviyyəsinə yüksəlməsi istiqamətində aparılan məqsədyönlü fəaliyyətin məntiqi davamıdır.

Azərbaycanda yaradılmış əlverişli biznes və investisiya mühiti, zəngin təbii ehtiyatlar, enerji və nəqliyyat infrastrukturu, yüksək ixtisaslı kadrlar, beynəlxalq bazarlara çıxış imkanları, institusional potensial və s. bu gün ölkə sənayesinin sürətli inkişafına tam əsas yaradır. Sənayenin modernləşdirilməsi və strukturunun təkmilləşdirilməsi, qeyri-neft sənayesinin diversifikasiyası və iqtisadiyyatda xüsusi çəkisinin, eləcə də ixrac potensialının artırılması, enerjiden səmərəli istifadə edən, yüksək əlavə dəyər yaradan rəqabətqabiliyyətli sənaye istehsalının, elmtutumlu və innovativ istehsalın genişləndirilməsi, bilik iqtisadiyyatının yaradılması, yeni istehsal sahələri üçün ixtisaslı kadrların hazırlanması Azərbaycan sənayesinin başlıca inkişaf istiqamətləridir.

Sumqayıtın mövcud infrastrukturunun bərpa olunması, eyni zamanda yeni müəssisələrin yaradılması XXI əsrin ikinci onilliyi üçün əsas olacaqdır. Prezident İlham Əliyevin 2011-ci il 21 dekabr tarixdə imzaladığı «Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının yaradılması haqqında» Fərmanı da bu və digər məqsədlərin gerçəkləşdirilməsi baxımından vacib əhəmiyyətə malikdir. Burada göstərildiyi kimi, belə bir fərmanın imzalanması ölkədə innovativ və yüksək texnologiyalar əsasında rəqabət qabiliyyətli sənaye istehsalının inkişafı üçün münbit şərait yaradılması, bu sahədə sahibkarlığın dəstəklənməsi, qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafını təmin edilməsi, əhalinin istehsal sahəsində məsğulluğunun artırılması məqsədinə xidmət edir.

Ölkə sənayesinin texniki-iqtisadi səviyyəsinin yüksəldilməsi innovasiya və investisiya tərəfindən baxılmışdır. Təhlillər nəticəsində belə qərara gəlmək olar ki, son illərdə ölkəmizə sənayə inkişafı üçün daxili investisiyadan daha çox xarici investisiyalar yönəldilmişdir. 2010-2016-cı illər ərzində ölkə sənayesinə 49,276 mln. manat investisiya qoyulmuşdur. Həmin dövrdə ölkə sənayesinə yönəldilmiş investisiyanın 56.9 faizi xarici investisiya payına düşmüşdür. Son illərdə mədənçixarma sənayesinə investisiya qoyuluşları artmışdır. Belə ki, 2016-cı ildə bu sahəyə investisiya qoyuluşlarının həcmi 2010-ci ilə nisbətən 3.1 dəfə çoxalmışdır. Bu artım həm daxili investisiyalar hesabına, həm də dövlət təminatlı xarici kreditlər hesabına təmin edilmişdir.

2015-ci ildə sənayedə innovasiyaya çəkilən xərclərin həcmi digər illərə nisbətən yüksək olmuşdur. Bu hal emal sənayesinin proses innovasiyasına yönəldilən investisiyanın hesabına baş vermişdir. Təhlil göstərir ki, son 5 ildə su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahəsində məhsul və proses innovasiyalarına əhəmiyyətli həcmdə vəsait sərf edilməmişdir.

Aparılmış təhlillər nəticəsində

Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq aşağıdakı təklifləri irəli sürmək məqsədə uyğundur:

- Sənaye müəssisələrində iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsinə dövlət tərəfindən yardım göstərilməsi.
2. Sənaye müəssisələrinin davranışlarının optimallaşdırılmasına kömək etmək.
 3. Sənayenin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi ölkədə əlaqədar sahələrin inkişafından asılı olduğundan dövlət sahələrarası əlaqələrin təkmilləşdirilməsi və bütövlükdə iqtisadiyyatın səmərəli fəaliyyət göstərməsini dəstəkləməlidir

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. T.S.Vəliyev, Ə.P.Babayev, M.X.Meybullayev.İqtisadi nəzəriyyə 2001
2. The Global Competitiveness Report. Wold Economic Forum. Geneva, 1999, s.410
3. Спридонов И.А. Международная конкуренция и Россия. М.: "Инфра-М", 1997, 170 с
4. Prades F.G. Disparites des couts competitivite et changes/ Reflets et perspectives de la via economique. Bruxelles. 1977. с.420
5. Scott B.R., Lodge G.C. US Competitiveness in the World Economy. Boston. 1985, с.185
6. Портер М. Международная конкуренция. М., «Международные отношения», 2003
7. Murat Koç, Onur Basar Ozbozkurt .Ulusların Rekabet Üstünlüğü ve Elmas Modeli Üzerine Bir Değerlendirme İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 3, 2014
8. M.Hüseynova, M.Y.Quliyev. Qlobal rəqabətlik 2016
9. Məmmədov Ruzi Məharət oğlu .Beynəlxalq iqtisadi rəqabətqabiliyyəti və onu formalaşdıran amillər.Vergi jurnalı 5/2013
10. М.Н.Тодаро. Экономическое развитие. М. ЮНИТИ. 1997, 527 с.
11. Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış İnkişaf Konsepsiyası
12. Azərbaycan Respublikasında ağır sənaye və maşınqayırmanın inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi 2016
13. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi ,2016-ci il üzrə fəaliyyət haqqında Hesabat ,Bakı
14. T.S.Vəliyev, Ə.P.Babayev, M.X.Meybullayev.İqtisadi nəzəriyyə 2001
15. Овчинников В.В. «Глобальная конкуренция» М.: Институт экономических стратегий, 2007

16. M.E.Porter The Competitive Advantage of Nations New York: Free Press
1990
17. www.economy.gov.az
18. www.president.az
19. www.e-qanun.az
20. www.stat.gov.az
21. <http://www.xalqqazeti.com>